

Prijs: € 4,95

T E R R A

Westervolda

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN
WESTERWOLDE EN DE KANAALSTREEK

Jaargang 3, nummer 1, maart 2014

*Hotel Dopper
Interneringenkamp Vriescheloo
Een conflict over de aanwas der heerlijkheid Wedde
De etsen van Johan Hemkes*

DIT TIJDSCHRIFT IS EEN UITGAVE VAN DE HISTORISCHE VERENIGING
WESTERWOLDE EN HET STREEKHISTORISCH CENTRUM STADSKANAAL

Colofon

Het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde en de Kanaalstreek is een co-productie van het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal (SHC) en de Historische Vereniging Westerwolde (HVW).

Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
redactie@terrawesterwolda.nl

Redactie

Jochem Abbes
Tjarko van Dijk
Jan Huizing
Helen Kämink
Jaap Kok (opmaak)

TerraWesterwolda op het internet:
www.terrawesterwolda.nl
www.verenigingwesterwolde.nl
www.streekhistorischcentrum.nl

Bestuur SHC

Henk Dekker
Ina Nieboer (secretaris)
Harm Oosting (penningmeester)
Jan Overduin
Henk de Weerd (voorzitter)
Hans van de Wiel

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Jan Huizing
Bé Maarsingh (penningmeester)
Ina Middelkamp-Maarsingh
Wenda Niemeijer-Volders
Bert Roossien (secretaris)
Ruut Wegman

Terra Westerwolda verschijnt driemaal per jaar.

Prijs los nummer € 4,95

Leden van de HVW ontvangen het tijdschrift bij hun lidmaatschap voor € 20,- per jaar.

Donateurs van het SHC ontvangen het bij hun donatie vanaf € 32,50 per jaar.

Bankrekening HVW: 35 86 06 063

Bankrekening SHC: 48 24 11 635

Artikelen

Voor ideeën met betrekking tot onderwerpen en/of artikelen kunt u een mail sturen naar redactie@terrawesterwolda.nl of contact opnemen via nummer 0599 - 61 26 49.

Vormgeving

Stefanie Smidt

Druk

De Opmaakfabriek Groningen

OPROEP

Elly Engelkes stuurde bovenstaande foto in, waarvan zij de gegevens zoekt:

'Ik vind in de foto's die afkomstig zijn van mijn grootouders (Jarke Engelkes en echtgenote) nogal veel foto's waarvan ik de herkomst niet ken. Deze foto van een schoolklas in Sellingen - ik weet niet wanneer hij genomen is, de fotograaf kwam uit Ter Apel - is er één van.

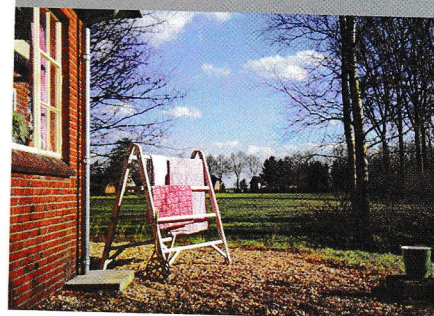
Mijn moeder was onderwijzeres aan de openbare school, omstreeks 1940, maar staat niet op deze foto. Zijn er mensen die de leerkrachten of misschien zelfs leerlingen herkennen en dus ook meer weten over de periode waarin hij genomen is?'

Reacties kunnen gestuurd worden naar de redactie!

BEDREIGD ERFGOED?

In het vorige nummer van Terra Westerwolda (jaargang 2, nummer 2) schonken we aandacht aan de naderende sloop van de monumentale boerderij aan de Dorpsstraat 1 te Onstwedde. De gemeente Stadskanaal had besloten om de boerderij van de monumentenlijst te halen, waardoor afbraak mogelijk werd. Vooral tegenstanders van dat besluit kwamen aan het woord. De gemeente kon niet reageren en een reactie van Klaas Meijer kwam net te laat binnen om nog in het artikel te kunnen worden opgenomen. Klaas Meijer is beheerder van het Onstwedder Archief/historie-medewerker van www.ontwedde.info en voorstander van de sloop. De uitgebreide reactie van Klaas Meijer op het artikel 'Bedreigd Erfgoed?' kunt u lezen op bladzijde 41 van dit nummer.

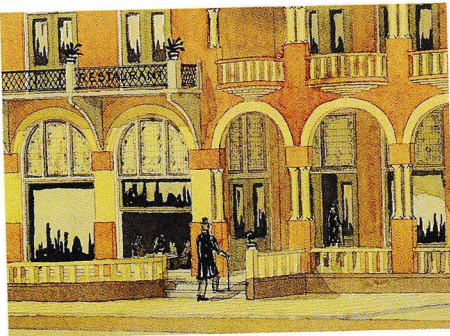
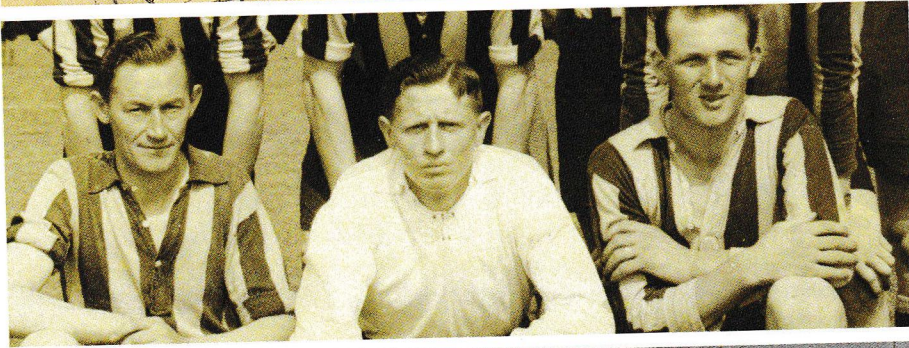
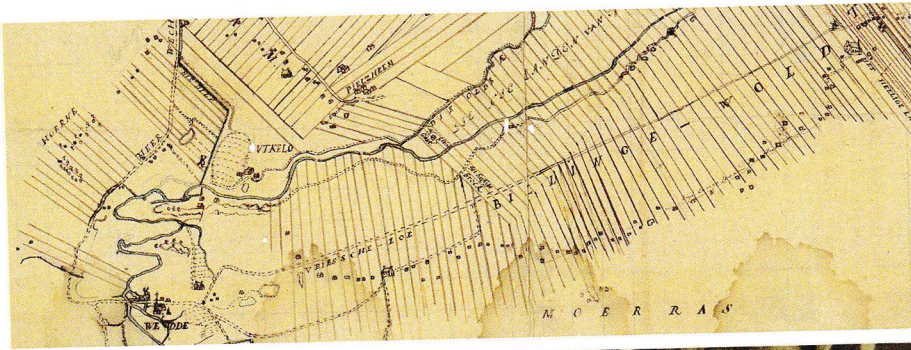
COVERFOTO

'Lentekriebels': Linnengoed hangt te luchten op het linnenrek in de tuin van het Huisje van Manning, naast het Streekhistorisch Centrum.

Dit beddengoed is afkomstig van het schip de Jatrie en kwam tevoorschijn bij het leeghalen van het schip voor de restauratie. Het werd al die tijd aan boord bewaard, ook toen het schip al lang niet meer voer.

Foto: Helen Kämink

IN DEZE EDITIE

- 2 Colofon en lezersreacties
- 4 Siste Viator: Vanitas vanitatum
- 5 Uitgelicht! Een paar zilveren kniegespen
- 6 4 van 1: Hotel Dopper
- 9 Onze club: VV Onstwedde
- 10 Interneringskamp Vriescheloo
- 14 Jeugtherinneringen: Zkzpz'ers
- 18 Groot interview: Piena Kruize-Draadjer
- 21 t Ol stee
- 22 Een conflict over de aanwas der heerlijkheid Wedde
- 27 Het portret van... Geert Harms Migchels en Roelf Migchels
- 28 Westerwoldse resoluties en rekesten, afl. 3
- 32 De etsen van Johan Hemkes
- 34 De windmolen van Wedde
- 38 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
- 40 Nieuws van het Streekhistorisch Centrum
- 41 Reactie artikel 'Bedreigd Erfgoed?'
- 42 Fotoraadsel
- 44 Activiteitenagenda

VANITAS VANITATUM

• Jochem Abbes

Vanitas vanitatum, omnia vanitas' ('ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid'); iedereen kent wel dit woord van de Prediker. Alles op aarde is tijdelijk en betrekkelijk en men kan zich beter richten op de eeuwigheid. Aldus de kernnotie van deze bekende uitspraak, die op talloze manieren in de kunst en de funeraire ornamentiek (bijvoorbeeld de schedel met sleutelbeenderen) is vormgegeven. Vaak wordt Predikers woord in verband gebracht met het 'memento mori' en de betekenis ervan wordt nergens duidelijker in een omgeving van de dood. Vorig jaar raakte ik weer eens doordrongen van de prikkelende ernst van Predikers woord. Op bezoek in een Belgisch klooster doorbrak ik met een paar vrienden de doodse stilte van een grafkelder en snoof de muffe geur van stof en ontbinding op. Een deur ging knerpend open, een trap werd zichtbaar en de houten treden naar beneden klonken hol. Een knop ging om en een paar felle elektrische peren doorbraken wreed de duisternis. Een licht 'unheimisch' gevoel maakte zich van ons meester. We betraden een stoffige bidkapel met een altaar en verschillende vanitas-symbolen. Enigszins onwennig schuifelden we vervolgens door enkele smalle gangen om daar geconfronteerd te worden met tal van kisten en sarcofagen op knie- en ooghoogte. Onze gids had blijkbaar al vele malen een rondleiding gegeven en was duidelijk minder onder de indruk van de macabere sfeer in de kelder. Allerlei anekdotes en verhalen over de overledenen passeerden de revue, niet allemaal in overeenstemming met het 'van de doden niets dan goeds', maar goed...

Het was een bijzondere ervaring. Niet alleen vanwege de plek op zich, maar vooral omdat ik iets van een 'historische sensatie' onderging. We waren namelijk in de grafkelder van de Arenbergen in het voormalige Kapucijner klooster van Edingen (Enghien), ten zuidoosten van Brussel. We zochten de plek waar de vroegere leenheren van Westerwolde stonden bijgezet, vandaar het bezoek. Toen we de gids vroegen of Jean de Ligne († 1568) en Margaretha van der Marck († 1599) ook een plek in de grafkelder hadden gekregen, werden de kisten prompt aangewezen. Ook hun zoon Karel van Arenberg († 1616) en zijn vrouw Anna de Croy-Chimay († 1635), de laatste leenvrouw van Westerwolde, hebben hier hun laatste rustplaats gevonden.

Anna de Croy-Chimay verkocht het leen in 1617 aan Willem van den Hove, die in Westerwolde echter geen voet aan de grond kreeg en twee jaar later het leen verkocht aan de stad Groningen. Dat Van den Hove door de Westerwolders wellicht

als een parvenu werd gezien, wordt in de waarlijk vorstelijke grafkelder van de Arenbergen wel duidelijk. Hoewel ik geen vergelijkingsmateriaal heb, lijkt de grafkelder met een bidkapel (waar de Kapucijnen voor het zielenheil van de familie moesten bidden) en tientallen sarcofagen buitengewoon van omvang. Overall het wapenschild van het grafelijke, later hertogelijke huis Arenberg - het rode schild met de drie gouden mispelbladen - en resten van kransen en andere ornamenten. De koninklijke grafkelder van de Oranjes in Delft is niet toegankelijk en nog altijd door een zweem van geheimzinnigheid omgeven. Maar de Arenbergse grafkelder in Edingen moet iets vergelijkbaars zijn; de naam en faam van dit hoog-adellijk geslacht laat dit tenminste veronderstellen.

Gebukt voor de kist van Margaretha van der Marck moest ik denken aan haar bemoeienissen met Westerwolde en de

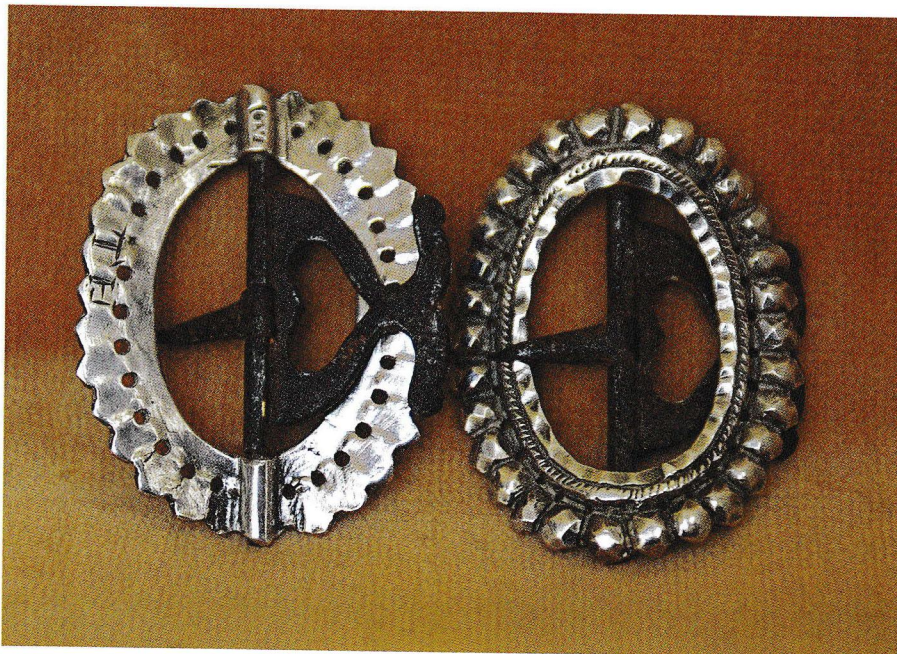
affaire rond pastoor Ambolt van Bellingwolde en zijn bijzit. En voor de kist van Jean de Ligne stond ik bij de stoffelijke resten van de man die in 1568 - net als graaf Adolf van Nasau - bij Heiligerlee gebleven is 'in Friesland in den slach', zij het als leider van de Spaanse tegenpartij. De geschiedenis kwam even heel dichtbij...

In de grafkelder was het 'vanitas vanitatum, omnia vanitas' van Prediker alom aanwezig. We zijn

bijna vier eeuwen verder nadat Anna de Croy-Chimay in 1617 afstand deed van de Arenbergse rechten op Westerwolde. De familie was en bleef koningstrouw en katholiek en steunde de zaak van Filips II. Tijdens het Twaalfjarig Bestand met Spanje was duidelijk geworden dat de opstandige noordelijke Nederlandse provincies aan de Spaanse kroon ontvallen waren. Van de bepaling dat alle verloren gegane (leenheerlijke) rechten tijdens het bestand gerestitueerd moesten, maakte hertogin Anna wijselijk gebruik om het Westerwoldse leen te verkopen. Een verkoopprijs had er eerder - in volle oorlogstijd - namelijk niet ingezet, en een herstel van de feodale waardigheid in Westerwolde (in 1593 door Willem Lodewijk tot Generaliteitsland gemaakt) in een afvallige protestantse republiek zag de familie niet zitten. Met de verkoop was hun positie in de Noordelijke Nederlanden definitief uitgespeeld.

Met de familie Arenberg is Westerwolde enige tijd verbonden geweest met één der meest prominente adellijke geslachten van die tijd en daarmee verbonden met een stuk Europese geschiedenis. In de grafkelder van Edingen wordt duidelijk dat de Arenbergen het 'memento mori' niet uit het oog verloren. *Requiescat in pace.* ■

EEN PAAR ZILVEREN KNIEGESPEN

• Jan S.A. Huizing

In het bezit van ons lid Jan Pieter de Groot bevinden zich een paar oude zilveren kniegespen. Deze gespen hoorden tot de Groninger klederdracht uit omstreeks 1800. Ze dienden om de pijpen van een halflange broek onder de knie vast te maken. Deze kniebroeken waren na de Franse tijd uit de mode. De afmetingen zijn 49 / 38 mm. Allebei zijn ze voorzien van het merkteken G.V.

De eigenaar:

De initialen TH die erin zijn gegraveerd, duiden op Thole Hindriks Thools, landbouwer op boerderij 12 (blz. 95, boerderijenboek Sellingen) en vanaf 1832 op boerderij Dorpsstraat 99 (blz. 300, boerderijenboek Vriescheloo). Gedoopt op 17-10-1784 te Sellingen en op 13-4-1871 overleden te Vriescheloo. Hij is getrouwd op 2-4-1811 te Sellingen met Aaltje Wubbes Luth en in 2e huwelijk op 13-12-1838 te Beerta met Elizabeth Freerks Gosselaar.

De maker:

De merktekens G.V. duiden op Gredinus Tiaren Veertsema, zilver- en goudsmid, gedoopt op 19-2-1769 te Groningen en aldaar overleden op 6-12-1841. Getrouwd met Bouwina Heeres en in 2e huwelijk met Anna Keuser.

Gredinus laat 6 kinderen dopen: kind 1, 5 en 6 te Groningen, kind 2 te Scheemda en de kinderen nr. 4 en 5 in 1800 en 1801 te Nieuweschans. Hieruit kunnen we afleiden, dat hij een aantal keren moet zijn verhuisd. Het lijkt derhalve het meest waarschijnlijk dat hij vanuit Nieuweschans "de boer op ging" om zijn waren te verkopen, daarbij ook in Sellingen terecht is gekomen en dat de familie Thools een afnemer van hem was. ■

Bronnen

Jan Pieter de Groot

HOTEL DOPPER

1860/1862 - 1911

1912 - 1915

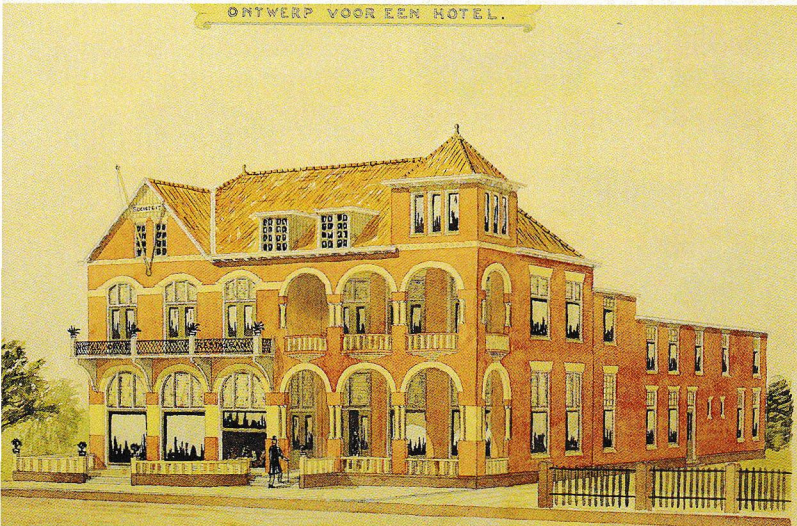
Het Streekhistorisch Centrum bewaart duizenden foto's van de Kanaalstreek door de jaren heen. Dikwijls is een plek vaker dan eens op de gevoelige plaat vastgelegd. In 4 van 1 leggen we vier of meer foto's naast elkaar. Daardoor ontstaat een aardig beeld van de ontwikkeling van dat stukje Kanaalstreek.

• Jaap Kok

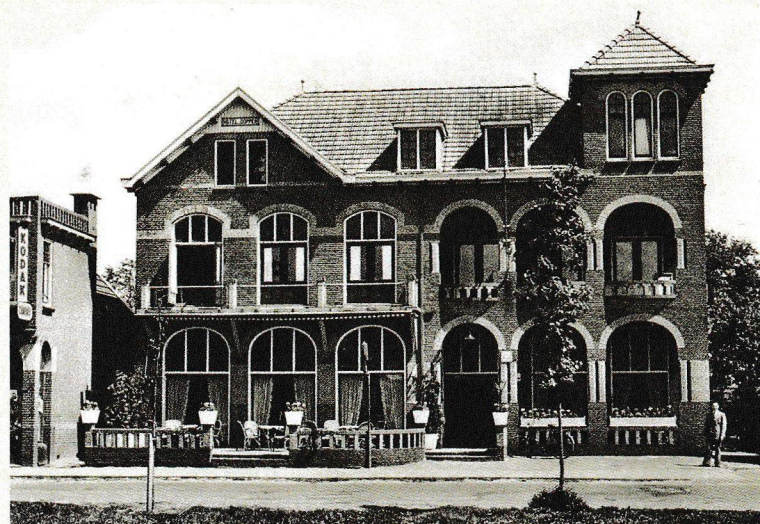
Lucas Dopper werd in 1826 te Wildervank geboren als zoon van de koopman Jacob Kornelis Dopper en de wollenaaister Geesjen Geerts Balsters. Bij zijn huwelijk op 30 juli 1853 met Grietje Swarts en bij geboorteaangifte van zijn derde kind, Christoffer in 1857 gaf Lucas aan van beroep schuitenvoerder te zijn. In 1860 bij de geboorte van zijn zoon Jan Kornelius liet hij zich als kastelein registreren en twee jaar later bij de geboorte van zijn zoon Lucas als logementhouder. We mogen daaruit afleiden dat de oorsprong van Hotel Dopper tussen 1860 en 1862 ligt. Het eerste logement van Lucas Dopper was gevestigd in een gebouw, waarvan het ene deel dienst deed als hotel en het andere als gemeentehuis van de gemeente Onstwedde. In februari 1882 werd de bouw van het nieuwe gemeentehuis aanbesteed en op 23 augustus van datzelfde jaar werd het gebouw (amper 100 meter verderop) met passende feestelijkheden in gebruik genomen. Toen bovenstaande foto rond 1900 werd genomen, was het nieuwe gemeentehuis dus al operationeel. In het hotel aan de Hoofdstraat werd in 1870 de bekendste van de negen kinderen Dopper geboren: Cornelis. Hij zou later furore maken als componist en tweede dirigent van het

Concertgebouworkest onder de befaamde Willem Mengelberg. Lucas Dopper overleed op 16 december 1885. Twee jaar nadien verschenen advertenties in diverse dagbladen waarin het hotel te koop werd aangeboden.

In de nacht van 13 augustus 1911 brandde Hotel Dopper geheel af. Twee paarden kwamen in de vuurzee om. De voormalige landbouwer Albert Smid uit Baflo (geboren te Meeden) was sinds een jaar of twee eigenaar van het hotel. Vrijwel meteen gaf Albert opdracht tot nieuwbouw van Hotel Dopper. Zelf nam hij gedurende de bouw zijn intrek in de leegstaande villa Hiskes aan de Poststraat. Al in het voorjaar van 1912 berichtten de kranten over bijeenkomsten in het nieuwe Hotel Dopper. Slechts drie jaar heeft dat gebouw er gestaan. In de nacht van 28 april 1915 ontstond door onbekende oorzaak brand in het belendende café Centrum van J. Wessels. Spoedig sloeg het vuur over naar Hotel Dopper en het herenhuis van dhr. Tempel. De drie panden brandden geheel uit. Door een instortende muur vielen twee gewonden. Veertig Belgische vluchtelingen (in België woedde immers de Eerste Wereldoorlog), die een onderkomen hadden in het hotel, werden in het café van Wolters ondergebracht.

Ontwerp van architect Kleinenberg 1915

1916 - 1961

Albert Smid hield het blijkbaar voor gezien. In advertenties in diverse dagbladen werd het hotel wederom te koop gezet. Aanvankelijk konden eventuele kopers zich nog wenden tot Albert Smid, die weer in Meeden was gaan wonen. Later moest men zich richten tot de N.V. Hotel Dopper, die in 1915 werd opgericht. Bedrijfsleider werd J.W. Nijhuis uit Enschede.

Van begin af aan heeft Hotel Dopper een centrale functie vervuld in Stadskanaal. De grote zaal was dikwijls het decor voor muziekconcerten van zwaar klassiek tot licht populair, voor toneeluitvoeringen, modeshows en feestavonden, maar ook voor vergaderingen van allerlei verenigingen, openbare verkopen en politieke debatten en voor tandartsen, die er spreekuur hielden. Zelfs uitvaartdiensten werden dikwijls in Hotel Dopper gehouden. Voor vreemdelingen was het hotel de enige in het Onstwedder gedeelte van Stadskanaal.

Vanwege die centrale rol was het niet verwonderlijk dat men zich na de brand van 1915 van het voortbestaan en de voortgang van Hotel Dopper wilde verzekeren door middel van bijvoorbeeld een naamloze vennootschap.

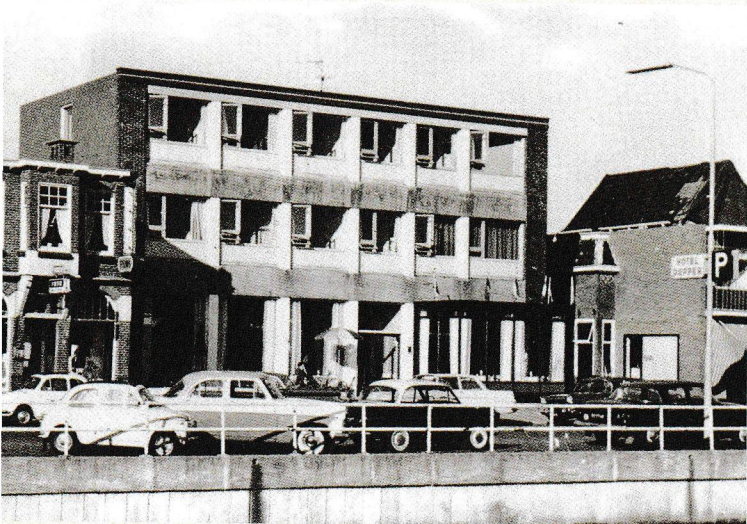
Het nieuw te bouwen hotel werd ontworpen door de architect Kleinenberg uit Musselkanaal. Daarbij werd niet alleen rekening gehouden met het comfort voor logerende gasten, maar ook met de centrale functie voor de inwoners van Stadskanaal. In de zomer van 1916 gingen de deuren weer open voor het publiek. Achter die deuren trof men een modern ingericht hotel met een grote concertzaal met galerij, met kleedkamers, een koffiekamer, eetzaal, sociëteitszaal, logeerkamers, woonkamers, keukens, een

autogarage en een grote tuin met tennisveld. Het hele gebouw was voorzien van gas, waterleiding en centrale verwarming.

Tijdens de bouw van het nieuwe hotel in 1916 verkeerde Stadskanaal op een breekpunt in haar prille geschiedenis. Even daarvoor was het nog een centrum voor landbouw, industrie en handel. Tot dan gold Stadskanaal als een plek waar de toekomst lag, gedreven door wilskracht en pioniersgeest. Niet lang na 1916 sloeg de malaise toe. Het veen was al enige tijd afgegraven en de landbouw werd steeds meer gemechaniseerd, waardoor velen hun werk verloren. Een toenemend aantal bedrijven hield ermee op, omdat de lokale afzetmarkt slonk of omdat elders goedkoper geproduceerd kon worden.

Hotel Dopper bleef echter voor de inwoners van de Kanaalstreek een centrum van sociaal en economisch belang. Nog altijd werden er uitvoeringen gegeven van theatergezelschappen en gymnastiekverenigingen. Er werden dansavonden georganiseerd en recepties gehouden. Onverminderd bleef het de plek waar werd vergaderd en waar jubilarissen werden gehuldigd. De plek ook waar in de jaren 30 politieke voormannen kwamen spreken over de gevaren of juist het heil van het fascisme.

In de Tweede Wereldoorlog was Hotel Dopper geregeld het toneel voor bijeenkomsten van de nieuwe machthebbers: de bezetters uit nazi-Duitsland en de Nederlandse NSB, met toespraken van Mussert en Maarsingh. Een enkele keer was het de verzamelplaats voor (para-)militaire clubs die werden geschoold in de nationaalsocialistische leer of voorbereid op deelname aan de oorlog en/of bezetting. »

1961 - 1980

1992

Vooral na de oorlog verloederde het gebouw zienderogen. Het voldeed al lang niet meer aan de eisen van de moderne tijd. De grote zaal kon nauwelijks nog haar functie van schouwburg vervullen. Steeds meer gezelschappen meden Stadskanaal en weken uit naar Musselkanaal of Veendam. Om het hotel annex sociaal-cultureel centrum van de ondergang te redden, besloot de gemeenteraad van Onstwedde in 1956 dat de gemeente alle aandelen zou kopen, zodat ze volledig eigenaar zou worden. Dit besluit werd in een woelige tijd genomen. Stadskanaal was juist bezig met het 'binnenhalen' van een vestiging van het elektronicaconcern Philips. De vestiging en uitbreiding van de fabriek zouden verregaande gevolgen hebben voor Stadskanaal. Er zouden veel mensen komen wonen en voor die mensen moesten tal van voorzieningen worden geschapen, zoals huizen, scholen en winkels en op termijn ook een volwaardige schouwburg. Met zoveel veranderingen op komst was het moeilijk om voor het hotel ingrijpende beslissingen te nemen. Een aantal keren nam de raad het besluit om Hotel Dopper te verbouwen, maar de uitvoering van die plannen werd telkens uitgesteld, waardoor het gebouw nog meer verloederde. Uiteindelijk werd in 1960 de knoop doorgehakt: het hotel zou worden verbouwd en weer in particuliere handen komen. De gemeente leed een aanzienlijk verlies op de verkoop.

Voor de verbouwing was architectenbureau Bröring uit Stadskanaal verantwoordelijk. De keuken werd aanzienlijk vergroot en de hotelaccommodatie werd opgevoerd tot 30 bedden, verdeeld over 19 kamers op twee verdiepingen. Ook bleef de capaciteit

van de toneelzaal gehandhaafd op 550 zitplaatsen. Dat terwijl drie jaar daarvoor was besloten dat op een steenworp afstand een nieuw theater zou verrijzen met 600 stoelen.

Door de komst van het theater Geert Teis en van andere uitgaansgelegenheden, zoals jeugdsoos Rajakimoes en discotheek Frascati verloor Hotel Dopper in de jaren 60 en 70 een groot deel van haar culturele functies, al werden er wel dikwijls werken van kunstenaars tentoongesteld.

In 1980 werd het hotel nogmaals verbouwd. De bedrijfsleiders Hazenberg (tot 1990) en de Egyptenaar Morgan (1990-1992) hadden steeds meer moeite het hotel winstgevend te maken. Begin jaren 90 werd het restaurant veranderd in een Braziliaans eethuis en op 6 februari 1991 opende Morgan in het hotel Egyptisch restaurant 'Dalida'.

In juni van datzelfde jaar verkocht eigenaar H.J. Kruit Hotel Dopper aan Hofstra-Hulshof Holding B.V. te Nieuw-Buinen. Vanaf 1992 werd het gebouw geschikt gemaakt voor de huisvesting van winkels. Eerst alleen beneden aan de voorzijde, later ook aan de achterkant, waar ooit de schouwburgzaal was geweest. De bovenverdiepingen werden verbouwd tot woningen. Na bijna anderhalve eeuw restte van Hotel Dopper niets meer dan slechts een vage herinnering in de naam van een steeg. ■

Bronnen:

kranten.delpher.nl
John Groenewold

ONZE CLUB: VV ONSTWEDDE

• Helen Kämink

In de geel-zwarte strepen van hun club poseert het tweede elftal van Voetbalvereniging Onstwedde in 1955 voor de fotograaf. Het zou het laatste jaar zijn waarin de club bestaat: de slechte toestand van het voetbalterrein maakt dat de Voetbalbond het afkeurt. Het bestuur legt het hoofd in de schoot, nadat sinds 1947 herhaaldelijk maar vergeefs is getracht bij de gemeente aandacht voor dit probleem te vragen. Pas 8 jaar later wordt er een nieuwe voetbalclub opgericht, die zich aanvankelijk op het provisorisch herstelde veld moet behelpen maar in 1966 een gloednieuw sportpark in gebruik kan nemen.

De VV Onstwedde is de voorloper van de roemruchte Onstwedder Boys en de opvolger van de Onstwedder Voetbal Club. Laatstgenoemde werd na een aantal jaren te hebben gespeeld zonder bij de landelijke bond te zijn ingeschreven, opgericht in 1941 en bestond tot 1945. Na twee voetballoze jaren werd in 1947 de VV

Onstwedde opgericht. In deze beginjaren deed zich een incident voor, waaruit blijkt dat voetbalgeweld van alle tijden is: Na een wedstrijd tussen Onstwedde en Wildervank was er zoveel kritiek op de scheidsrechter, dat hem werd aangeraden door de zijdeur van het hotel dat als kantine fungeerde, naar buiten te gaan. Dit weigerde hij echter, waarop een woordenwisseling ontstond en één van de Onstwedder supporters de scheidsrechter een tik gaf waardoor hij viel. Hierop werden de Onstwedder bestuurders door de Groninger strafcommissie een jaar geschorst. ■

Bronnen:

Klaas Meijer en Jan Geert Sterenborg, *Van Baarg'n tot Boskamp, de voetbalhistorie van Onstwedde*. Scheemda 1988.

In 2013 bestonden de Onstwedder Boys 50 jaar. Ter gelegenheid daarvan verscheen in oktober het vervolg: *Voltreffers op de Boskamp, 50 jaar VV Onstwedder Boys*.

Op de foto

Achterste rij v.l.n.r.: Henk Drenth, Geert Huisman, Hendrik Vos, Lambert Meinders, Willem van der Heide.

Midden: Geert Draadjer, Aike Fissering, Aike Hids.

Voor: Hendrik Korte, Hendrik Aising, Kars Orsel.

Ned. Binnenlandse Strijdkrachten Interior military forces of the Netherlands	
Bij dezen wordt verklaard dat This is to certify that	No. Greeven
Naam Surname	Philippus Jacobus
Voornaam Christian name	
Persoonsbewijs No. Identity-card	B27/001241
Adres	
Behoort tot Belongs to	100 (Gem. Bellingwolde) N.B.S.
Onderdeel Army-unit	2 VII
Functie Function	Pl. Commandant
De Gew. Cdt. B. v. d. Ned. Binnenl. Strijdkr. The Regional Commander	
last order	
Datum van afgifte Date of issue	23 April 1945

In de herfst van 1944 besefte Mussert dat de zaken voor de Duitsers niet goed verliepen en dat het zuidelijke en westelijke deel van Nederland op termijn kon worden veroverd. Daarom zond hij o.a. 20.000 uitgezochte NSB'ers naar de Lüneburger heide. Zij werden per speciale treinen daarheen vervoerd en zouden daar bij de bevolking worden ondergebracht. Het bleek dat ze daar door de Duitsers niet goed werden behandeld en na een bezoek van Mussert besloot deze hen per trein naar noord- en oost Groningen over te brengen. Onduidelijk is hoe ze uiteindelijk op hun plaats van bestemming zijn gekomen.

• Jan S.A. Huizing (tekst en foto's)

INTERNERINGSKAMP VRIESCHELOO

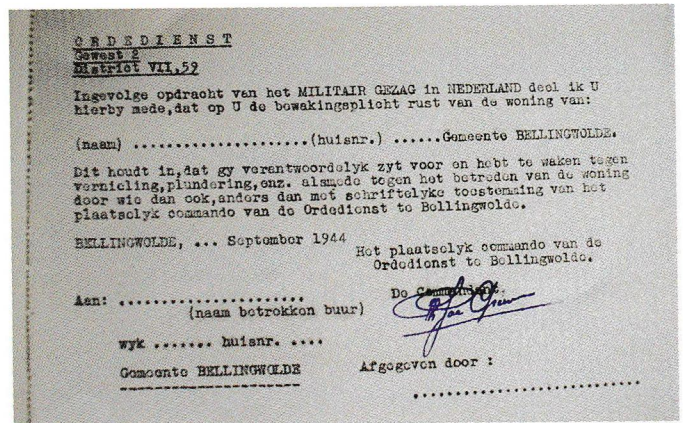
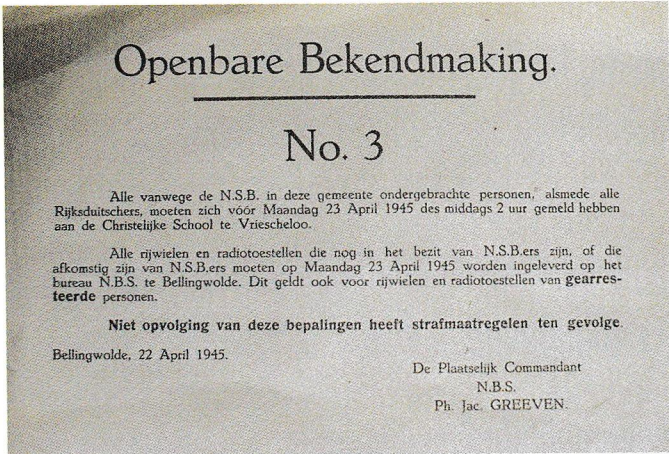
Vriescheloo werd bevrijd op 16 april 1945, Bellingwolde op 17 april en Oudeschans en Klein Ulsda op 18 april. Op 23 april werd aan de predikant van Vriescheloo (ds. Ph.J. Greeven) een bewijs uitgereikt als Plaatselijk Commandant van de ordedienst te Bellingwolde. Het Militair Gezag had van te voren al boekjes laten drukken, speciaal voor de gemeente Bellingwolde. Deze formulieren waren gedateerd september 1944! Hieruit kan men afleiden, dat de geallieerden dachten dat ze al veel eerder geheel Nederland zouden hebben bevrijd.

De plaatselijke NSB'ers werden gesommeerd om zich terstond te melden in de Maresschausee kazerne te Bellingwolde met medeneming van de bij hun aanwezige vuurwapens, munitie, persoonsbewijzen, radiotoestellen en rijwielen. Het is aan te nemen dat zij direct in hechtenis werden genomen en in de kazerne werden ondergebracht. Ook had men formulieren gemaakt, waarin een buurman van een NSB'er verantwoordelijk

werd gemaakt voor diens woning, zodat die niet werd vernield, geplunderd enz. (ook deze weer gedateerd september 1944).

Organisatie

De Binnenlandse Strijdkrachten hadden slechts korte tijd nodig om een goed werkende organisatie op poten te zetten, want er is een gedrukte *Openbare Bekendmaking* namens de plaatselijk Commandant Ph. J. Greeven, gedateerd 17 april 1945. De derde openbare bekendmaking van 22 april 1945 vermeldt: 'Alle vanwege de N.S.B. in deze gemeente ondergebrachte personen, alsmede Rijksduitschers, moeten zich vóór Maandag 23 April des middags 2 uur gemeld hebben aan de Christelijke School te Vriescheloo'. In Vriescheloo werd men ondergebracht in de schuren van de boerderijen van Zwiers, Van der Veen en Timmer. Ook werden de openbare school en café Bakker hiervoor gebruikt en in het Rhederveld werden eveneens drie boerderijen hiervoor

aangewezen. Het is vrij zeker dat er hier door een groep NSB'ers moest worden gewerkt op het land.

Uit de papieren van de wachtcommandanten blijkt, dat er ook personen in bewaring waren in de kazerne en de Westerschool te Bellingwolde, in het buurthuis en de Venneschool te Veelerveen. Veertien personen uit de Venneschool werden op zeker moment naar boerderij Zwiers overgebracht.

In de Chr. Nat. school te Vriescheloo bevonden zich volgens de lijst 85 personen. Zij werden al spoedig overgeplaatst, want er moest wel weer les worden gegeven.

In de openbare school bevonden zich o.a. arrestanten uit de naaste omgeving. Er waren 32 vrouwelijke arrestanten. De mannelijke arrestanten bevonden zich eveneens in de school, in het ZW lokaal 11 personen, in het gymnastieklokaal 7 personen en in het NO lokaal 30 personen (waarvan 1 voortvluchtig).

Op 5 juni 1945 wordt de volgende lijst opgesteld:

O.L. school	16
v.d. Veen	164
Zwiers	164
Bakker	110
Timmer	55

Dat zijn samen 509 personen!

Op een lijst van kinderen beneden de 16 jaar staan er maar liefst 208!

Het schrift *Rapporten van de wachtcommandant Westerschool* leert ons, dat er op 23 april 1945 al wachtroosters waren en er is dan ook al een organisatie in werking.

Op dat moment bevonden zich daar 97 personen, waarvan 22 kinderen. 95 Mensen zijn die dag naar Vriescheloo vertrokken. Ook in Oudeschans moeten ze zijn ondergebracht. En in de kleuterschool verblijven er een paar, die hebben schurft.

Er waren volgens Dijkstra, Postcommandant Rijkspolitie ca. 650 NSB'ers en ca. 60 politieke delinquenten (in de gemeente) aanwezig.

Kampleven

Hieronder volgen notities van de wachtcommandanten, die een beetje inzicht geven in het kampleven:

28-4-45 'drie meisjes gekregen voor de schoonmaak uit Vriescheloo'.

5-5-1945 'Een car(a)bin ontvangen van kazerne Bellingwolde met 10 patronen, afgeven aan commandant Greeven (no. 7112)'.

6-5-1945 '5 meisjes van Vriescheloo gehaald voor de schoonmaak in de school en teruggebracht'.

6-5-1945 'Het melk (6 3/4 l) dat van T. Koets afgehaald word, moet voortaan gehaald worden van J. Huizing, daar den heer Koets geen melk meer heeft. Het openslaande raam van de vrouwenafdeling werd hedenmorgen dichtgespijkerd. Twee broden werden gebracht door K. de Kleine, daar er voor 5 pers. te kort was'.

7-5-1945 'Als de werkploegen terug zijn, moeten de nog aanwezige bonnen uit de Openbare school gevorderd worden en aan Meyer overhandigd worden'.

'Er moet brandstof naar schuur Van der Veen. Reeds aan Smit gemeld, maar nog niets gekomen'.

8-5-1945 'Il uur, inspectie van de commandant van district Groningen'.

'Er moet voor een patiënt in de schuur bij Van der Veen een steekpo worden gehaald, dit moet gehaald worden van het groene kruisgebouw. Maar op een bewijs welke dr. V.d. Laan klaar geschreven heeft, maar dit is nog niet gehaald. Dit moet morgen gebeuren'.

'Door M. Hilvers is door onkunde een schot gelost. Dit kwam door dat hij controleren wou hoeveel patronen er in de houder aanwezig waren, maar hij heeft het patroon niet uit de kamer gehaald. Getuige meester L. Mulder'.

9-5-1945 'Om 12 u. kwam de pl. commandant van Wedde de Heer Kwant hier om enkele mensen een verhoor af te nemen, hetgeen tot half 2 duurde; volgens hem moest ik bericht hebben gekregen van zijn bezoek, maar dit is zeker in de war'. »

Boerderij van Van der Veen te Vriescheloo.
In deze boerderij waren 164 arrestanten
ondergebracht.

'Om 4 u. 2 man op motor aangehouden zochten den heer Kwant die nog steeds niet thuis was'. 'N.N. is op begrafenis onder geleide'.

10-5-1945 'Voor arch. Withagen moeten vrijdagmorgen plm. 9 uur bij sluis 1 Vriescheloo 10 mannen komen om schepen te lossen'. 'Voor 11 mei benodigd 6 mannen, 4 vrouwen, G. Bik Veelerveen'. Tevens het volgende: 'de dames die gisteren hebben gezongen, heb ik heden voor straf van de O.L. school naar woning Zwierts, deze afstand in looppas laten afleggen. (ze hadden namelijk een jeugdstormlied gezongen) Bijschrift van de controleur 'zeer goed'. Dezelfde dag staat nog vermeld: 'J.v.d Zwaag (landbouwer te Vriescheloo) wil graag morgen 6 juni plm. 8 man hebben paardeboonen wieden. Met 't oog op bloei is spoed gewenscht'.

20-5-1945 'Bij het eten brengen aan maagpatiënten, hebben wij herhaaldelijk opgemerkt dat: 1^e de levensmiddelen verpakt waren in de nieuwste kranten. 2^e Daarop brieven waren geschreven. 3^e Er zoveel gebracht werd, dat niet maagpatiënten daarvan mee eten en dronken'.

21-5-45 'De vader van de arrestant N.N. wilde haar schoenen bezorgen, waarin verborgen was brood met spek'. 'Op verzoek van de dokter (arrestant alhier) medicamenten voor N.N. en Mvr. N.N.'. 'N.N. verzoekt om naar Jansen heen te mogen gaan om 2 dozijn Asperin te halen, daar hij van de wacht geld heeft ontvangen'. '1 gulden op hem bevonden en hier deponerd'. 'Op verzoek van de Opperwachtmeester mag de vrouw van N.N. toe gelaten worden om 16 uur een zakelijk onderhoud met haar man te hebben'. 'De vrouw van N.N. mag elken dag op bewijs haar man bezoeken en warm drinken bezorgen'.

24-5-45 'Hedenmiddag kan kapper Woest gehaald worden (vragen of hij tot morgenavond kan blijven)'. '54 mensen overgebracht Rhederveld'.

28-5-45 'Zaalwacht boerderij Zwierts verzocht eenige tijlen voor de mannen om zich er in te wasschen. Hij zegt dan kunnen de mannen zich buiten wasschen'.

'Wegens ongedierte is het gewensd de vrouwenafdeling schoon te maken en van nieuw stroo te voorzien'.

31-5-45 'Alle eigendommen, behalve geld, naar de kazerne'. 'De reserve patronen zijn bij de pl. comdt thuis, de wacht die geen 10 patronen kan overdragen moet zich melden bij de pl. comdt. Een patroon verschoten door H. Kemper en weer bij gevuld, heeft zich verantwoord'.

'Morgenvroeg om 7 uur moeten op kruispunt bij Lameijer (vooraan in Bellingwolde) 10 man aanwezig zijn'. 'Schoon goed voor werkers in Rhederveld moet op wachtlokaal worden gebracht, voor gezamenlijk vervoer'.

'12 Arrestanten uit OB school vertrokken naar Bellingwolde voor werkzaamheden. Onder geleider H. Hemmes, reserve wacht, vertrokken om 6.15 uur'.

1-6-45 'Bij café Bakker moeten 4 mannen komen doorzoeken op last van de commandant Dijkstra, word er wat gevonden melden in de kazerne Bellingwolde'.

'N.N. is ter hand gesteld het schrijven van de opperwachtmeester Dijkstra, dat ze zich niet tot de stookhut mag begeven. En in haar eigen woning eten moet koken'. Op deze dag wordt het totaal aantal personen opgesomd: 529!

4-6-1945 'De aardappels gekookt bij boerderij Timmer zijn door mij verdeeld, te weten voor alle kinderen in de verschillende lokalen. Door een kookster rondgebracht'.

6-6-1945 '4 vrouwen 8 uur gewerkt bij bedrijf Zwierts, 7 juni ook 4 vrouwen noodig op dit bedrijf'.

'Heden in de afgelopen nacht hebben een of twee personen hun behoefte gedaan bijlangs de schuur, aan de wegwant, waar de kinderen spelen, het zat een 1 1/2 voet hoog aan de schutting. We hebben alles weer laten schoonmaken. Hoe is dit mogelijk? met de wacht erbij. Was getekend: G. Mulder'.

Voormalige Openbare Lagere School te Vriescheloo. Het gebouw heeft inmiddels een andere functie gekregen. In de school waren 32 vrouwelijke en 47 mannelijke arrestanten ondergebracht. Op de achtergrond de boerderij van Van der Veen.

7-6-1945 'J. v.d. Zwaag (landbouwer Vriescheloo) had graag een stuk of 8 vrouwen of meisjes te paardeboonen wieden, heb opgaaf hiervan aan Smit comm. gegeven. Was getekend: J.A. Warntjes'.

'Voor vrouw N.N. (ondergebracht bij Timmer) is heden doktershulp ingeroepen, bij afwezigheid is de vroedvrouw ter plaatse geweest en is misschien overbrenging naar b.v woning N.N. gewenst volgens de vroedvrouw'.

21-8-1945 'Op heden plm. 2.30 uur is in de boerderij van Timmer een kind geboren van het vrouwelijke geslacht. Van Mejf. N.N. Als getuige waren mejf. N.N., Mejf. N.N. en Mejf. N.N., meteen ook de eerste hulp verleend. Volgens plaatselijk gebruik hebben bovengenoemde dames het kind aangegeven op het Gemeentehuis te Bellingwolde. Op verzoek van de vroedvrouw is de kraamverpleegster meteen gewaarschuwd om hulp te verlenen. Tevens had ze graag om een liter melk te verschaffen voor genoemde mejf. N.N.'. 'Vandaag soldij beuren (of morgen)'.

22-8-45 'Gehele wacht te Vriescheloo opgeheven, 23 geweren en munitie, 1 geweer is nog onderweg met een ploeg nazies onder geleide H. Witting. Was getekend: J. Bunk'.

Voorzieningen

Voor het onderbrengen en voeden van al deze mensen waren voorzieningen noodzakelijk. Er was een geweldige hoeveelheid etensbonnen benodigd. En dan wachtpersoneel, voor het verhoren van personen en innemen van persoonsbewijzen en eigendommen enz. was een administratie onontbeerlijk, ordonnansen voor het overbrengen van berichten, enz.

Brood werd geleverd door de bakkers: Begeman, Vegter, Doorlag, Van Beenen en de wed. Meins. Andere levensmiddelen door Muntinga, Rotgers en heel veel door de coöperatie 'de Pionier'. Er is een lijst met personen die tijdelijk in dienst zijn geweest van de NBS in de gemeente Bellingwolde. Deze telt maar liefst 228 namen! (en dan is deze lijst m.i. nog niet eens compleet). De meesten hebben maar enkele weken of maanden dienst gedaan en zijn toen weer ontslagen.

Hoe zullen de NSB'ers deze tijd hebben ervaren? Geschokt en geschrokken (Duitsland zou toch op alle fronten zegevieren?). Op hoog bevel in de trein naar een onbekend deel van Duitsland, daar tijdelijk bij onbekende mensen in huis, terwijl men de taal niet goed spreekt. Dan tot het besef komen, dat men je daar liever ziet gaan dan komen en vervolgens weer op bevel van hogerhand op de trein naar het met kranten dichtgeplakte Noord-Nederland. En ondergebracht worden bij mensen die Gronings spreken! Vervolgens in een boerenschuur terecht komen. Uit een milieu waar men niet bang behoefde te zijn voor invallen of razzia's, terwijl er hier twee gewapende wachten om de schuur lopen. Beseffen dat stromend water op het Nederlandse platteland in die tijd niet bestaat! Kom je uit Amsterdam uit een huis met een douche, wastafel en wc. En hier bestaat het toilet uit wat stropakken in de schuur! En aan de andere kant van die stropakken de mannenafdeling! En door de slechte hygiëne werd het bestrijden van luizen en vlooiën onvermijdelijk. Vermoedelijk zullen de meeste mensen uit het westen en zuiden door de combinatie van al deze factoren zwaar gefrustreerd zijn geraakt. ■

Bronnen:

Lion Tokki en privé-archief Ph.J. Greeven
NIOD

ZKZZP'ERS

De Unikenstraat en Unikenkade rond 1930

In het vorige nummer van Terra Westerwolda vertelde Henk Blaauw uit Vlaardingen over zijn vader die scheepsjager was in Stadskanaal. In dit verhaal gaat hij opnieuw terug naar zijn jeugd, vlak voor de Tweede Wereldoorlog. Hij herinnert zich hoeveel kleine bedrijfjes er langs het kanaal gevestigd waren. Opmerkingen en aanvullingen zijn welkom en kunnen gestuurd worden naar de redactie!

- Henk Blaauw
Helen Kämink (redactie)

In deze tijd van crisis hebben velen het moeilijk: de middenstand, de banken, de boeren en veel andere ondernemers. Naar het schijnt heeft een bepaalde groep het extra moeilijk: de zkzzp'ers: de zeer kleine zelfstandige zonder pensioen. Deze verhalen doen me denken aan mijn jeugd die ik doorbracht in een buurt waar bijna iedereen zkzzp'er was, zonder dat men zich bewust was van dat feit. Het woord bestond gewoon niet!

In bijna alle beschrijvingen van het Veenkoloniale leven komt wel op de één of andere manier naar voren dat zich rond de sluisen en bruggen veel middenstanders vestigden die een graantje mee wilden pikken van de economische welvaart die de turfgraverij en de juist ontgonnen dalgronden met zich meebrachten, al dient het woord welvaart wel tussen aanhalingstekens te worden geplaatst. Voor zover mij bekend heeft er echter nog nooit een inventarisatie plaats gevonden van het soort bedrijfjes dat zich

rondom de sluisen vestigde; reden waarom ik een poging wil wagen om het gedeelte van Stadskanaal dat is gelegen tussen de 800 Roes Klap en het Springersverlaat in kaart te brengen. Voor de oorlog werd dat gedeelte Pekelderweg genoemd, wij woonden op het adres F171. Na de Tweede Wereldoorlog ging de toenmalige gemeente Wildervank ertoe over de weg langs het Stadskanaal namen te geven in plaats van wijknummers. Dit gedeelte kreeg toen de namen Unikenstraat en Unikenkade en Scheepswerfstraat en -kade.

Ma Flodder

We beginnen bij de Unikenstaat, aan de Wildervankster kant. Eén van de eerste panden was de zgn. 'Daklozenkeet' waar Willemientje sliep, al dan niet in gezelschap van man en kroost. Zij 'liep bij de Sociale Dienst', zoals dat tegenwoordig heet. Zij was

onze lokale Ma Flodder en als zodanig 'zelfstandig'. Vervolgens kregen we de groenteboer Spreen; hoe die man de kost verdiende is mij nooit duidelijk geworden want iedereen in onze buurt had zelf een tuin en geld voor sinaasappels en bananen was er niet. Naast Spreen bevond zich het kruideniers-winkeltje van Jelle en Truutje de Jong. Slager Mennen met zijn zeven dochters was hun buurman. Mennen verhuisde later naar de Bonnerbrug, waar ze een pand betrokken van de naar een concentratiekamp afgevoerde joden Valk en Meier.

Na boer Goossen kwamen de gebroeders Meier in beeld; zij waren los arbeider en in de wintermaanden huisslachter. De volgende zkkzp'er was Jacob Moorlag die, evenals zijn vader, petroleumboer was. Bakkers waren er ook. Bakker Vechter was een bekend figuur maar zijn bakkerij brandde in het begin van de oorlog af, hetgeen gepaard ging met hevige knallen van exploderende zakken met vezels.

Een paar huizen verderop woonde Willem Roossien die in het bezit was van een taxi, een T-Ford, en een benzinepomp waar soms wel eens een auto stopte om te tanken. Dat gold in die tijd als een bezienswaardigheid.

Oostganger

Tegenover mijn ouderlijk huis woonde de hoefsmid Bos, zijn vrouw dreef een winkeltje van onbekende signatuur. Het enige dat ik mij van haar herinner was dat zij over het kanaal heen riep naar mijn moeder als de sinterklaastafel klaar was. Dat hield in dat er cadeautjes gekocht konden worden. Daar in de buurt woonde ook Obe Scholten, hij was scheepsjager wat niets bijzonders was in die tijd. Hij had echter een broer die Oostganger was. Wanneer deze man met z'n gebruiende kop en witte kleding met verlof kwam, was dat het gesprek van de dag.

De weduwe Halming een paar huizen verderop, dreef een klein kruidenierswinkeltje. Dan komen we bij de gereformeerde kerk, waarvan de leden op zondag niet mochten fietsen. Dit laatste was

voor de gelovigen uit Gieterveen en Verweggistan geen probleem: zij stalden hun ijzeren ros bij een boer of bij het Unikenkerkhof om daarna hun weg te voet te vervolgen! (zo wil het verhaal)

Dan krijgen we twee bakkers naast elkaar: Fekken en Borgesius. Na de bakkers kregen we een paar boeren om daarna bij de sluis te belanden, waar we slachter/slager Pieter Orsel tegenkomen, een klein mannetje met korte beentjes.

De sluismeester heette Hofstee die na de bevrijding t.b.v. de Canadese soldaten, en mogelijk zijn dochter, een bord voor het raam had staan waarop stond geschreven: English spoken. En wij als kinderen maar denken dat ze daar Engelse spoken hadden!

Handboeien

Dan krijgen we de eerste kapper: Wigboldus die later verhuisde naar de Pekelderweg en een opvolger vond in kapper Brintjes. Bij Wigboldus werd je als kind met een soort leren handboeien vast gezet in zo'n grote eikenhouten scheerstoel met een rol papier aan de hoofdsteun.

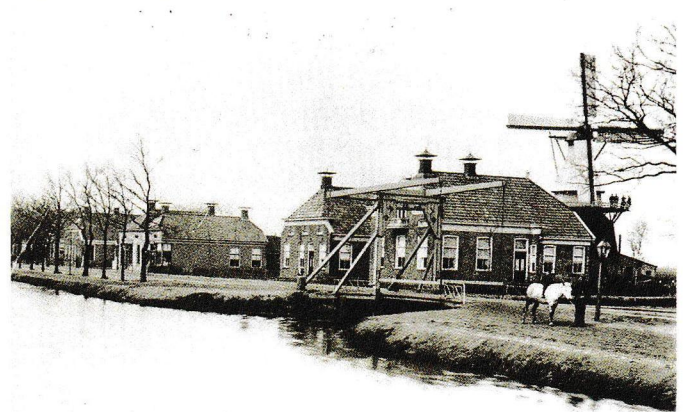
Op de hoek Dalweg/Stadskanaal vinden we de rijwielhandel/smederij Roosjen en aan de andere kant de molen van Geert Baas. Dat was een kruidenierswinkel, maar er werd ook veevoer verkocht. De geur van meel die in die zaak hing, ruik ik na al die jaren nog.

Gaan we verder in de richting Bonnerbrug, dan zien we daar de fa. Koster waar ondermeer bruggen werden gebouwd. Naast Enen Christelijken School met den Bijbel, bestierd door meester Douma, meester Jan Haag en juffrouw Goslinga, bevond zich een stelmakerij waar de befaamde wipkarren werden gebouwd. Aan de andere kant van de school stond een boerderij, waarna de drukkerij van Ipe de Vries (Vribo) in beeld komt. De familie De Vries had een bij de gereformeerde kerk achtergelaten vondeling geadopteerd. Van dit kind werd beweerd dat ze was achtergelaten door zigeuners. »

Smederij Roosjen

Molen van Geert Baas

Schilder Jan van der Veen

Slager Valk

Dan komt Van der Veen aan de beurt. Hij was huisschilder en in de winkel kon je kwasten, witkalk en behang kopen. Intussen zijn we bij de Bonnerbrug gekomen, waar 'Jeude Valk en Jeude Meijer' handel dreven. Valk was (paarden?) slager. Hij slachtte meestal op vrijdag, zodat het vlees op sabbat kon besterven. Mijn vader haalde daar op vrijdagavond wel eens de intast. (voor de jongeren onder u: de lever, het hart, de longen en de tong)

Meijer liep langs de deuren om oud ijzer op te kopen. Ook slachtte hij, voor het huidje, je konijn.

Auschwitz

De familie Valk, die veertien leden telde, werd in november 1942 afgevoerd naar Auschwitz. Ze zijn daar allemaal omgekomen. De familie Meijer onderging dat lot een jaar later.

Naderhand vestigde zich daar in de buurt ook de kruidenierswinkel van Velvis.

Gaan we vervolgens terug naar de 800 Roes Klap, dan vinden we daar aan de Unikenkade een boerderij bewoond door Roelof Koops. Dit was een NSB'er en ook Landwachter, waarover later, meer Verder naar de sluis komen we bij de fa. Dodde die met een vrachtwagen(tje) een soort bodedienst onderhield.

Teunis Kievit, die later verhuisde naar de sluis., woonde een paar huizen verderop, hij was groenteboer. In diezelfde buurt woonde de scheepsjager Jan Lamain, ook een zjp-er.

Dan komen we bij onze buurman, genaamd Reinder Klein die een brandstoffen (turf-)handel dreef.

Hij had 2 pramen waarmee hij zelf turf uit het veen haalde. Een scheepsjager had hij niet nodig, want hij was in het bezit van een opduwer met een Bronsmotor. Het gevaarte was weliswaar meestal kapot, maar sleutelen kan ook een leuke hobby zijn! Mevrouw Klein bestierde een kruidenierswinkeltje en was derhalve een concurrente van mijn moeder, die eveneens een

winkeltje had waar tabakswaaren, petroleum en comestibles konden worden gekocht; niet dat dat ook inderdaad gebeurde, maar toch...

Vader was scheepsjager en verdiende de kost, zonder dat er van een v.o.f. sprake was.

Veenhuisje

Onze buurman aan de andere kant was meneer Slink, hij woonde met zijn vrouw in een van stenen opgetrokken veenhuisje, in feite een luxe plaggenhut. De familie Slink was zeer arm; mijn moeder heeft beiden tot aan hun dood verzorgd. Als dank daarvoor kreeg ik van de kinderen Slink een blokkendoos (het enige speelgoed dat ik ooit bezat).

Vervolgens komen we bij de enige boer aan de 'landzijde': ouwe Hindrik en jonge Hindrik Schuringa, bijgenaamd 'Dikke Barries', dit vanwege zijn boeren uiterlijk.

Naast de boerderij woonde oude Thonie Moorlag, hij was petroleumboer.

Een paar huizen verderop, naast de stinksloot, woonde Lammert Wubs; hij was scheepsjager en verdiende bij met onduidelijke werkzaamheden in hout (of andersom). Hij maakt van bomen planken, maar waarom en waarvoor is mij ontgaan. Wel weet ik nog dat hij mij, als kind, een houten fiets beloofde: ik wacht nog steeds!

Dichter bij de sluis komen we eerdergenoemde Teunis Kievit weer tegen. In die buurt was een winkeltje in galanteriën, maar omtrent het hoe en wat kan ik geen zinnig woord zeggen.

Wel over mevr. Ensing(k), zij dreef een kruideniers winkel, waar, volgens zeggen, alleen gereformeerden klant waren. Daarnaast had je Klootsema, een handel in scheeps(-jagers) benodigdheden.

Het laatste bedrijfje ten noorden van de sluis was van bakker Daantje van der Veen; dit was een vrolijk mannetje die heel lekkere roggebroden, 6 en 8 ponders, kon bakken. Op zondagavond

“Hij was schoenmaker, maar bovenal NSB’er en Landwachter. Om nu te stellen dat hij de meest populaire figuur in de buurt was, nee, niet direct.”

stookte hij de oven, gevuld met ‘schinzebossen’ alvast op om tegen drieën te kunnen beginnen met bakken! Omdat mijn grote broer bevriend was met zijn zoon Engel, die de zaak later voortzette, hadden wij daardoor op winterse zondagavonden altijd vers gebrande ‘grondneutjes’.

Aan de andere kant van de sluis treffen we Lammert Tams aan, hij was slager/slachter. Het was een groot gezin waarin iedereen hard werkte. In 1950 emigreerden zij, zoals zoveel anderen, naar Canada.

Arend Jetses woonde daar ook; hij was schoenmaker, maar bovenal NSB’er en Landwachter. Om nu te stellen dat hij de meest populaire figuur in de buurt was, nee, niet direct!.

Dicht bij de Bonnermond hebben we dan het café Oortwijn,; ik meen me te herinneren dat het tevens een kruidenierswinkel annex slijterij was, maar daar ben ik niet zeker van. Vervolgens hebben we dan weer een slager, Beens.

Witte raaf

Op de hoek met de Bonnermond treffen we de witte raaf onder de lokale middenstanders aan: ‘Snieder’ Bergman, de kleermaker dus. Hij was echter niet alleen een witte raaf, maar ook een vreemde eend in de bijt: Hij was Rooms! Ain Poebe (Paap) en daar bleef je verre van, althans volgens de toenmalige lokale normen, want Fienen (gereformeerden) en Poepen (katholieken) kon je niet vertrouwen!

In de late dertiger jaren werden de restanten van de aardappelmeelfabriek van Scholten gesloopt, waarna op die plaats in de vooroorlogse crisistijd een keet werd geplaatst waar werklozen dienden te stempelen.

Later is dat, meen ik me te herinneren de kantine/kleedruimte van de voetbalvereniging SPW geworden.

De helling van Mulder (Mulder’s Jongens in de volksmond) is/ was de laatste exponent van een soort economie waarvan we ons nu geen voorstelling meer kunnen vormen.

In de hoop bij enkele lezers het ‘O ja, zo was het ook al weer’-gevoel te hebben teruggebracht, ben ik nu aan het eind van mijn zoektocht naar een nog niet zo ver verleden gekomen. Mogelijk heb ik een steentje bij kunnen dragen aan het vastleggen van hetgeen misschien totaal onbelangrijk is, maar voor mijn generatie toch een belangrijk deel van onze jeugd vertegenwoordigde.

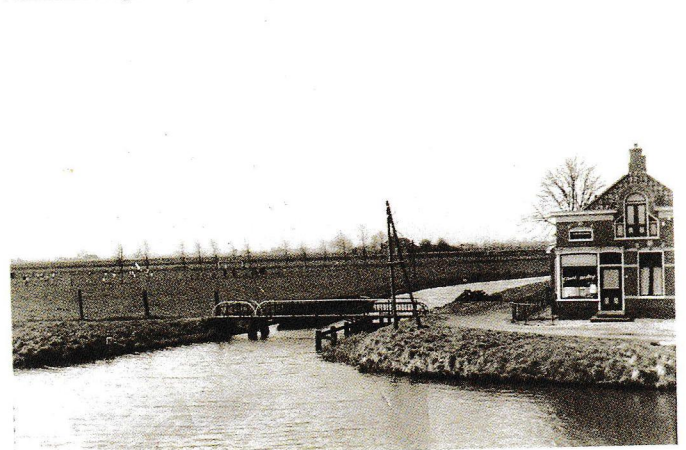
P.S. Niet alleen Daantje van der Veen bakte best bruin brood, maar volgens onderstaande regel deed iemand anders dat ook: Bakker Berend Branbergen bie Boerveensemond bakt best broen brood. Best broen brood bakt bakker Berend Branbergen bie Boerveensemond. Deze regels diende je als kind uit te kunnen spreken zonder te stotteren! ■

Alle foto's komen uit het archief van het SHC, met dank aan John Groenewold.

Café Oortwijn

Kleermaker Bergman. Op het veld spelen voetballers van SPW.

**“Stelmakerij
van vader
Berend
was een echt
mannenbedrijf”**

PIENA KRUIZE-DRAADJER (90) zag levenslicht
in bedstee van oudste zaak in dorpshart Sellingen

In de gerestaureerde Stelmakerij aan de Dorpsstraat in Sellingen heeft de familiefoto van het gezin Draadjer een bijzonder en opvallend plekje gevonden. De foto is een geschenk van Piena (geboren als Geppina) Kruize-Draadjer (90). Overhandigd tijdens de officiële opening van het op de kerk na oudste gebouw in het dorp. Een plechtig en historisch moment. Immers, Piena is de jongste dochter van de laatst werkzame stelmaker in het pand, Berend Draadjer en moeder Fenna Bults.

• tekst: Hennie Lemein
foto's: Gert Roelfsema

Piena zag negentig jaar geleden het levenslicht in de bedstee van de aloude stelmakerij. Verrast was Piena, toen ze tijdens de plechtigheid in september in het vernieuwde interieur van haar geboortestee opnieuw een bedsteewand ontdekte, zij het op een ander plekje. Ze kreeg op 24 februari 1924 de naam Geppina, maar gaat door het leven als Piena. Lang verbleef de jongste van de drie kinderen in gezin Draadjer niet in de bedstee. Amper drie weken na haar geboorte verhuisde het gezin naar de overkant van de straat, op de hoek met de Dorigweg. ‘Het huis dat vader Berend op de plek liet bouwen staat er nog’, zegt Piena Kruize-Draadjer. ‘De huidige bewoners zijn het huis aan het opknappen, hoewel ze daar wel erg ruim de tijd voor nemen’.

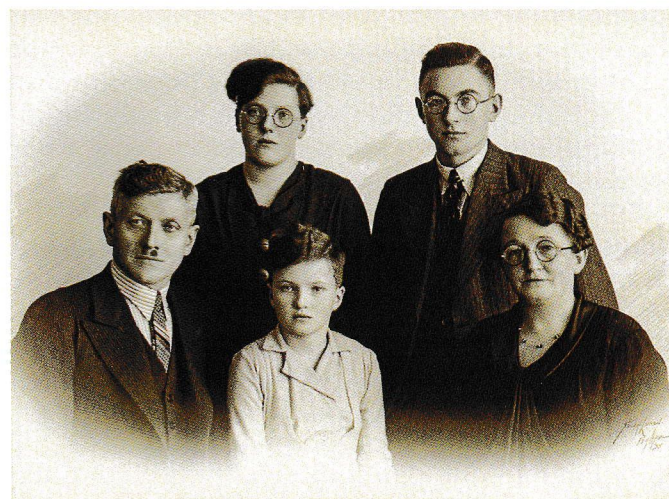
De reden van de overstap? Vader Draadjer trok de woonruimte bij de alsmaar uitdijende stelmakerij. ‘Het was een druk zaakje. Met broer Arend bestierde vader Berend het bedrijf. Drie knechten waren in dienst, inwonend. M’n vader had de stelmakerij overgenomen van opa Hendrik Draadjer, die ooit aan de Hassebergerweg was begonnen’, vertelt Piena. Opa Hendrik kocht in 1890 huis en erf van de erfgenamen Jan Klaassen Roelfsen voor de ‘lieve som’ van 520 gulden.

Berend leerde het vak van stelmaken van z’n vader. Broer Arend, de oom van Piena, deed hetzelfde. ‘Maar..., vader was overduidelijk de baas’, benadrukt Piena Kruize. ‘Vader en oom Arend zaten niet altijd op één lijn’, herinnert ze zich. ‘Gebrek aan werk was er niet, de zagerij draaide volop. De stelmakerij was een echt mannenbedrijf, geen karweitjes voor vrouwen. In die tijd bekommerden zij zich om het huishouden. Schoonmaken, wassen en eten bereiden. Wat er in de werkplaats werd gemaakt? Wipkarren, wielen, kruiwagens, maar ook reparaties werden er uitgevoerd. Hard werken, soms dag en nacht. Vader maakte ook veel botervaatjes. Die gingen eerst naar de melkfabriek in Laude en vervolgens naar het buitenland, Duitsland en Frankrijk vooral. Vele honderden heeft ie vervaardigd. Later ook nog lijkkasten. ‘k Weet nog dat er een jong ventje uit Rotterdam bij ons aan het werk was. Of die lijkkasten van goed materiaal waren gemaakt informeerde een klant. Zei dat joch brutaal: ja hoor, ga er zelf maar even in liggen’.

De fabricage van lijkkasten werd later afgestoten, het werk werd overgenomen door de firma Kiel in Ter Apel. De stelmakerij van Draadjer bleef echter een begrip in de regio. Piena was zo’n vier jaar, toen een boedelscheiding vader Berend en oom Arend uiteen dreef. Huis, werkplaats en erf bleven in bezit van Berend. Dochter, zus en broer kregen van de onenigheid niet zoveel mee. ‘Het is me later verteld’, zegt Piena. Aan de ‘overkant’ van de stelmakerij keek ze toe, de activiteiten in de werkplaats gingen

Overhandiging van de familiefoto door mevrouw Kruizer-Draadjer aan Helen Kämink, directeur van het Streekhistorisch Centrum.

De familie Draadjer in 1935.
Boven v.l.n.r.: Johanna Draadjer, Hendrik Draadjer
Onder v.l.n.r.: Berend Draadjer, Geppina Draadjer, Fenna Draadjer-Bults
Foto: archief SHC

immers ‘gewoon’ door. ‘Af en toe werd er stevig gemopperd. Dat was als buurman Rieks Smit, die smid was, z’n materiaal, hoepels bijvoorbeeld, niet tijdig aanleverde. Hai het t weer nait kloar, klont het dan kriegelig. Dan kon m’n vader niet verder met het werk. Moest hij weer wachten. Vreselijk vond ie dat’.

Inmiddels deed Piena haar uiterste best op school, genoot vooral van de lessen van meester De Ruiters. De openbare school in Selligen mocht zich vooruitstrevend noemen, want kleine Piena werd zelfs in staat gesteld lessen te volgen in de Franse taal. ‘Ik voelde me een hele Piet’, grijnst ze. ‘Franse woordjes, ik ken er nu nog wel enkele’. Als bewijs somt ze rijtjes op. Le chat et le rat... ‘Naar school gaan, ik vond het heerlijk. Even de zorgen van de dag vergeten’. »

De gerestaureerde Stelmakerij in Sellingen.
Foto: Helen Kämink

Want zorgen had kleine Piena, hoe jong ze ook was, wel degelijk. Zo constateert Piena dat ze geen mooie jeugd heeft gehad. Moeder Fenna was nogal ziekelijk, de verzorging eiste alle aandacht. Als jongste kind van het gezin kwam de verzorging op haar neer. 'Dat was niet altijd even gemakkelijk', blikt ze terug. 'Vader had het druk met de zaak, ik met de huishouding. Doorleren was er dus niet bij. Moeder was bijna altijd ziek. Ik heb zeventien jaar leiding gegeven aan het huishouden. Spelen en plezier maken met andere kinderen zat er niet in'.

Intussen belandde Piena toch op het amoureuze pad. Ze leerde Ko Kruize (geboren als Jacobus) kennen, zoon van de eigenaars van een gerenommeerde kantoorboekhandel in Vlagtwedde. 'Ko was van z'n vak typograaf, werkte bij de firma Negen in Ter Apel. In 1950, ik was toen 26 jaar, zijn we getrouwd. Ko was tien jaar ouder en wilde niet langer wachten. We konden de zaak aan de Wilhelminastraat in Vlagtwedde overnemen. Een drukke

zaak, hoewel de winkel toen niet zo groot was. Bij de winkel hoorde een woning, daar konden we wonen. Overdag stond ik in de winkel, 's avonds reed ik op de fiets van Vlagtwedde naar Sellingen om m'n moeder te verzorgen. Elke dag maar weer. Tja, een auto had je in die tijd niet. Ik heb het een hele tijd vol kunnen houden, hoewel m'n moeder slechts 58 jaar is geworden'.

Met echtgenoot Ko bestierde Piena Kruize-Draadjer jaren de alom bekende winkel en boekenzaak in het hart van Vlagtwedde. Nu woont Piena alweer een tijdje in een appartement boven de supermarkt in de 'Parel van Westervolde'. Ze beschouwt het als een eer dat ze vorig jaar de gerestaureerde Stelmakerij, háár geboortehuis mocht openen. Het in verval geraakte pand werd in 2011 door de gemeente Vlagtwedde aangekocht om er een expositieruimte over de historie van Westervolde van te maken. 'Het is heel mooi geworden', vindt Piena Kruize-Draadjer. Een beter compliment kunnen de initiatiefnemers zich niet wensen. ■

Bij de pinken

Sinds 24 februari is Piena Kruize-Draadjer negentig jaar. Hoewel ze kan rekenen op hulp (ondermeer van steun- en toeverlaat Grietje Huiges) en twee dagen dagbesteding geniet in de Bolderbörg is Piena nog steeds zeer bij de pinken. Onlangs nog, toen in de avonduren de zoemer van haar intercom ging. Op de vraag 'wie daar' werd haar gevraagd onmiddellijk de toegangsdeur van het complex automatisch te openen. De politie stond in de portiek van het flatgebouw en wilde naar binnen. "Een gevalletje misdaad op de galerij", werd gezegd. Piena vertrouwde het niet en weigerde. "Politie belt niet zomaar aan, die krijgt in noodgevallen de deur wel open", dacht Piena en weigerde op de toegangsknop te drukken. Toen ze als antwoord 'stom kreng' kreeg, wist Piena dat ze adequaat had gehandeld. Niets aan de hand bleek later, slechts een truc van een onverlaat om binnen te komen.

T OL STEE

• Hanne Wilzing

t Ol stee **Het oude stee**

eertieds metselde dreumen eertijds gemetselde dromen
valen in doezend stukken dele vallen in duizend stukken neer
maank vanòlds protende gebinten tussen vanouds sprekende gebinten
dij swiegend liggen te wachten die zwijgend liggen te wachten
op lèste klaauwen van stoaal op de laatste klauwen van staal

de verhoalen binnen op tied verwaaid de verhalen zijn op tijd verweid
kieken oet vergeten beuk kijken vanuit de vergeten beuk
verbalderd leegte aan ontdaan de leegte aan
en loaten zuk den mit n kaalme wind en laten zich dan met een kalme wind
aal lözzer van t ol stee steeds lossen van het oude stee
over eskes mitdrieven over de essen meedrijven
noa t dreumde mörnlaand naar het gedroomde morgenland

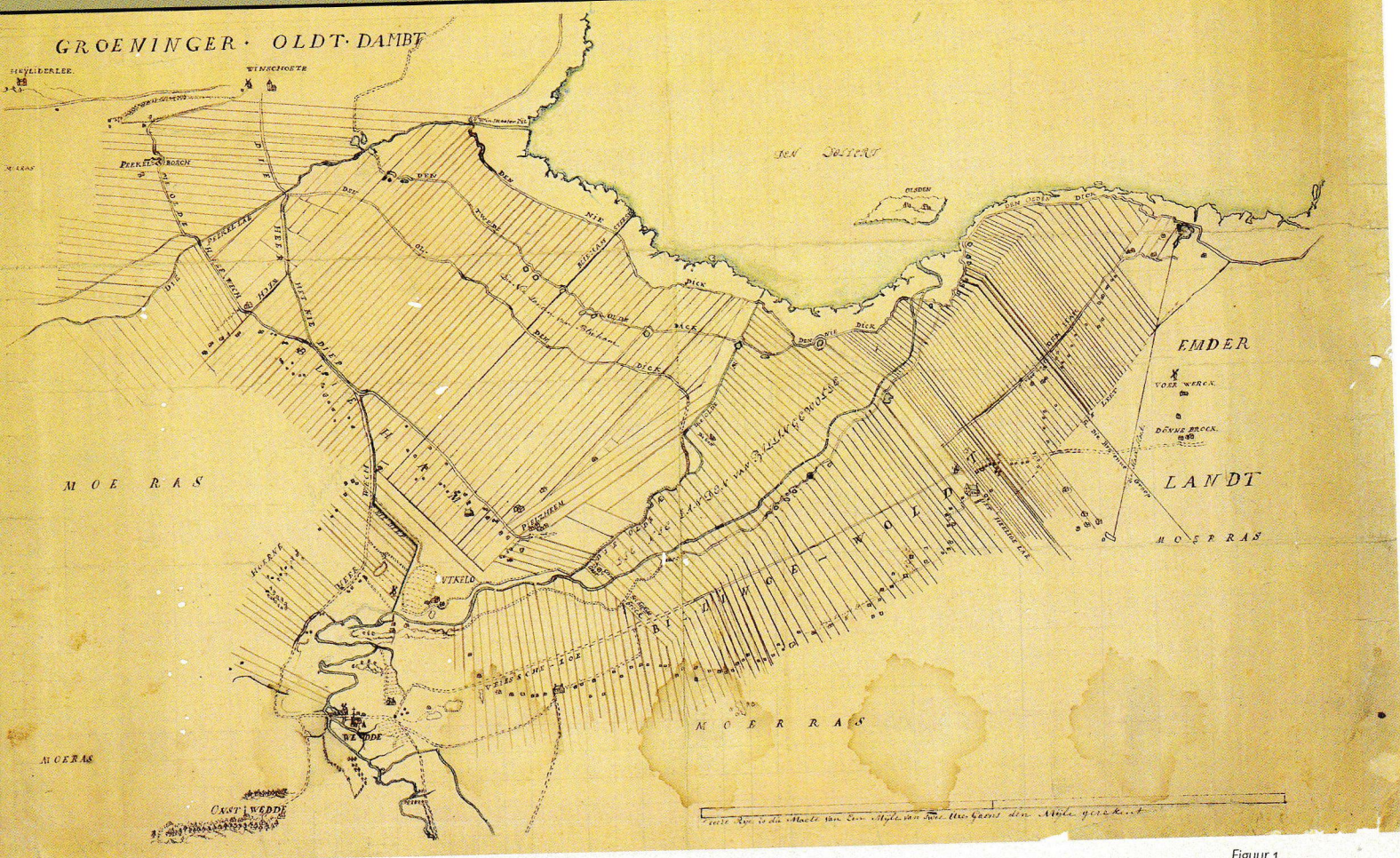
flaren binnen nog te heuren flarden zijn nog te horen
in Laanghouve, Metbrouk en bie t Ol Daip in Lange Hoeve, Metbroek en bij het Oude Diep
biezetten ook wol wiederop af en toe ook wel verderop
doar zetten zuk nije stekken daar zetten zich nieuwe stekken

Steun cultuur.

Steun het Streekhistorisch Centrum.

Juist nu!

Wordt donateur van het SHC vanaf €32,50 en ontvang Terra Westerwolda, gratis toegang tot alle exposities en korting bij de activiteiten.

Figuur 1
Kopie uit ca. 1700 van een kaart uit 1590. (Origineel: Groninger archieven)

EEN CONFLICT OVER DE AANWAS DER HEERLIJKHEID WEDDE

De brieven en rekeningen van Matthias Orth, drost te Wedde, beschrijven een conflict over 'den anwas der herrlicheit Wedde'. Waar ging dit conflict in de 16^e eeuw precies over en wat was de omvang van die aanwas? Orth heeft in opdracht van de graaf van Aremberg de aanwas omwille van dit conflict in kaart laten brengen. Deze kaart, gemaakt door de landmeter Antoni Brunij, is de oudste gedetailleerde kaart van noordelijk Westerwolde.

- Ruut Wegman
Marlies Sanders

Het conflict over de aanwas

Bij de Cosmas en Damianus stormvloed van 26 september 1509 bereikte de Dollard zijn grootste omvang ooit. De slikken die na de vloed ontstonden, raakten begroeid met kwelderplanten, slibden op en werden bij vloed niet meer overstroomd. De grond die na aanslibbing ontstond, werd aanwas genoemd en was door haar vruchtbaarheid aantrekkelijke landbouwgrond. Maar wie was nu de eigenaar van deze nieuwe gronden? In de 16^e eeuw ontstond er een conflict over het recht op de aanwas in de Dollard. In de leenbrieven aan de graaf van Aremberg stond dat hem het recht op de aanwas toekwam, maar volgens de bevolking van Blijham en Bellingwolde kwam dat recht toe aan de aangelanden.

De rechtsovertuiging van de bevolking was gebaseerd op het recht van opstrek. Volgens Hofstee (1937) is het 'recht van opstrek' een zeer oud ongeschreven gewoonterecht. Hij formuleert het als volgt: *'het is het eigendomsrecht, dat een grondbezitter heeft op de voor en achter zijn in cultuur gebrachte gronden gelegen onontgonnen gronden (eventueel aanwassen), voor zoover ze liggen binnen de verlengden van zijn zwetsloten (= grensslotten) en binnen de grenzen van zijn buurschap of dorp. [...] Alles wat dan tusschen zijn slooten lag was zijn eigen, onvervreemdbaar bezit'*.

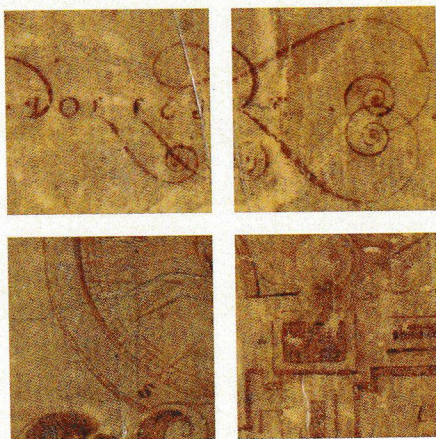
De rechtsovertuiging van de graaf van Aremberg was gebaseerd op een leenbrief van Karel V, koning van Spanje, keizer van Duitsland en graaf der Nederlanden. Met deze leenbrief van 25 augustus 1538 schonk Karel V de heerlijkheid Westerwolde inclusief de aanwas of 'uujtgorssen' aan Georg Schenck van Toutenburgh.¹ Na het overlijden van Schenck van Toutenburgh in 1540 erfde zijn zoon Karel het leen. Hij verkocht het in 1561 aan de graaf van Aremberg en landheer van Westerwolde.

De brieven en rekeningen van Matthias Orth

Verschillende brieven van Orth doen verslag van dit conflict. Al op 10 juli 1570 schreef hij aan de gravin van Aremberg dat hij onlangs bij de Oost-Friese kanselier was geweest en het conflict over de aanwas met hem had besproken.² De kanselier was bereid de gravin met raad en daad bij te staan in deze kwestie.

Het conflict was zo belangrijk dat Orth er mee naar de Spaanse stadhouder van de noordelijke gewesten, Francisco Verdugo, ging. Op 29 juli 1585 werd een akte opgesteld door Verdugo waarin hij verklaarde dat Orth namens de gravin ten strengste protesteert tegen het voorgenomen bedijken van de aangewassen door de inwoners van Blijham, Bellingwolde, Den Ham en Uitham.³ De gravin van Aremberg pretendeerde namelijk gerechtigd te zijn op deze aanwassen. Zij was daarover reeds een proces begonnen voor de geheime en gecommiteerde raden.

Dat de graaf van Aremberg de omvang van de aanwas in kaart wilde brengen, is zeer waarschijnlijk. Dat een dergelijke kaart ook daadwerkelijk is gemaakt, blijkt uit de rekeningen van Orth. In de rekeningen uit 1590 worden 'seckere costen ende verteringen so m. Anton. Brunije landtmeter offte crometricus gedaen' opgevoerd.^{4,5} Het ging om kosten 'omme die charte van den anwas der herrlicheit Wedde te maken'. Op 14 en 15 juni 1590 werd meester Antoni Brunij begeleid door vijf 'schütten' uit Groningen opgehaald. Een dag later ging hij met 21 soldaten en Gerhardus van Langen de 'dicken, anwas ende landscheidinge' van Blijham en Bellingwolde bezichtigen om die in kaart te brengen. Gerhardus van Langen was huisvoogd, een soort rentmeester die de belangen van de drost behartigde. Na zes dagen in het veld metingen te hebben verricht, werd hij op 23 juni weer teruggebracht naar Groningen. Ook op de terugreis met twee wagens werd hij begeleid door vijf soldaten. De hele expeditie duurde elf dagen en de kosten bedroegen 77 gulden en 15 stuiver. »

Figuur 2
Cartouche in linkeronderhoek van de kaart uit 1590 en transcriptie.

ANNO D
1590

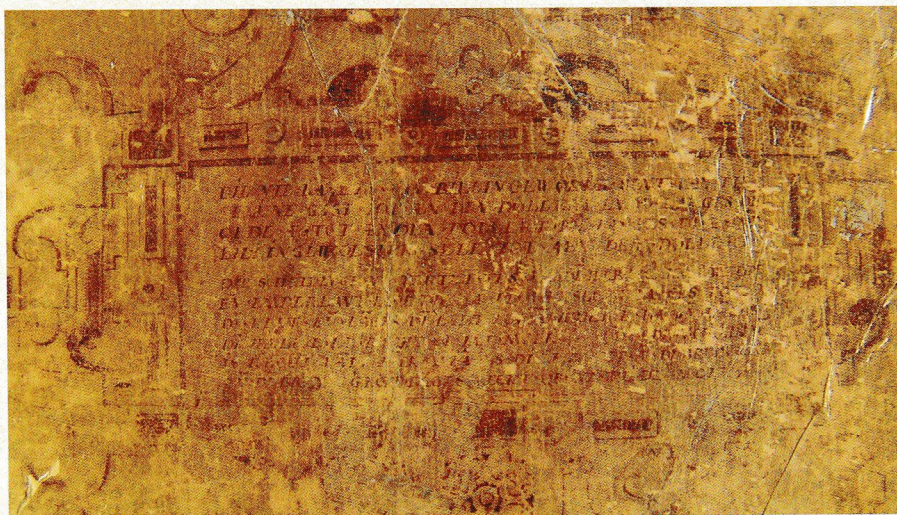
R....CKJNGHE

VAN • ...SELS • DES • HEER
LICKHEIDS • WEDDE • TE • WETEN •
HET • NOORDER • SYL • NÆ • DIE • EEMZ •

DIE • SCHEIDINGE • TUSSCHEN • DIE • GRO
NINGER • OLDEDAMBT • ENDE • DIE •
HEERLICKHEID • WEDDE • IS • VAN • WIN
SCHOETER • SYLLE • LANGHES • DIE •
PEEKELLAE • INT • MOERASSE • HE...T •

DIE • NIE • LANDEN • VAN • BLIEHAM • SINT •
VANDEN • OLDEN • DYCK • TOT AENDEN •
DOLLERT • ENDE • VAN • DIE •
PEEKELAE • TOT • AEN •
DIE • OLDE • AE •

DIE • VAN • BLIEHAM •
HEBBEN • TWEMAEL •
HAER • DIEKKEN •
WT • GHELECHT •

Figuur 3
Cartouche in rechteronderhoek van de kaart uit 1590 en transcriptie.

DIE • NIE • LANDEN • VAN • BILLINGEWOLDE • SINT • VAN • DIE •
CLEYNE • GAST • TOT • AEN • DEN • DOLLERT • ENDE • LANGES • DIE •
OLDE • A • TOT • AENDEN • DOLLERT • ENDE • LANGES • DE • A • DOER •
BILLINGEWOLSTER • SYLL • TOT • AEN • DEN • DOLLERT •

DIE • SCHEIDINGE • N... ERTET • TUSSEN • DIE • HEERLICKHEIT • WEDDE •
ENDE • EMDERLANT • L..... • DIE • MOERSLOET • LANGES • TOT • AEN •
DIE • LEET • ENDE • LANGES • DIE • LEET • TOT • DIE • HEYLIGE • LÆ • ENDE • LANGES •
DIE • HEYLIGE • LÆ • ENDE • MOERAS •WOLDE • SCHEIDING •
IS • RECHT • VAN • LANGES • DIE • LEET • TOT • AEN • DIE • BROENE • GROEP •
ENDE • DIE • BROENNE • GROEP • LANGES • RECHT •NT • WEDDER • MOERAS •

De kaart uit de rekeningen

Het leen Westerwolde werd op 21 september 1619 verkocht aan de stad Groningen en de brieven van Matthias Orth kwamen als de 'confuse pampieren' in het archief van de stad Groningen terecht. 'Die charte van den anwas der herrlicheit Wedde' is echter niet bij deze confuse pampieren opgeborgen.

In de Groninger archieven liggen vier vergelijkbare kaarten van dit gebied. De oudste kaart is 56 bij 87 centimeter groot en op karton geplakt. Deze kaart is slecht leesbaar en door plakplastic zwaar beschadigd. De cartouche op de kaart beschrijft het thema van de kaart: de nieuwe landen, de bedijkingen en de landscheidingen (figuren 2 en 3). In een klein vierhoekje boven de cartouche in de linker onderhoek van de kaart staat het jaartal 1590. De naam van de cartograaf hebben we niet in een cartouche of elders op de kaart kunnen vinden. Toch concluderen wij dat het de kaart van Brunij is omdat jaartal, thema en gekarteerd gebied van de kaart overeenkomen met die in de brieven en rekeningen van Orth. De andere drie kaarten zijn gemaakt in ca. 1700 (figuur 1), 1938 en 1947, en zijn kopieën van de kaart uit 1590.^{6,7,8,9}

Een beschrijving van de kaart

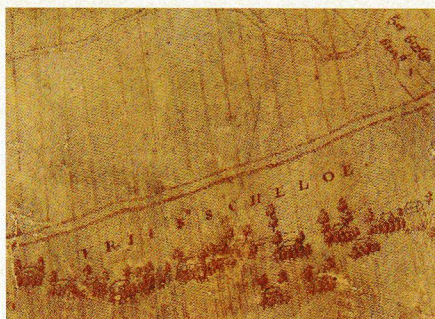
De details op de kaart van 1590 zijn uitzonderlijk. Huisjes, molens, bomen en kerken zijn niet als plattegrond maar in vogelperspectief getekend (figuur 4). Naast enkele andere molens, staat ook de windmolen van Wedde op de kaart. Deze windmolen die Haije Addinga tussen 1545 en 1556 liet bouwen, werd op 22 september 1593 geheel verwoest door de troepen van Verdugo (zie ook het artikel van de windmolen van Wedde). Dit gebeurde nog geen vier maanden nadat Matthias Orth de kaart naar Brussel had gestuurd. De molen zou niet meer worden opgebouwd.

Opvallend detail is het ontbreken van kerktoeren in de dorpen Wedde, Vriescheloo, Blijham en Bellingwolde. De kerken hebben hooguit een kruisje op het dak. Alleen de kerk in Onstwedde heeft op de kaart een toren. In deze tijd hebben de kerken in Westerwolde een klokkenstoel of een losstaande toren behalve de kerk van Onstwedde, die had al een toren met een gemetselde stenen torenspits.

De topografie van de percelen, de opstreckende heerden begrensd door zwetsloten, dijken en riviertjes, is zeer nauwkeurig. Zelfs de bruggetjes over de Westerwoldse Aa zijn ingetekend. Andere kaarten bekend uit die tijd, zijn veel globaler en schematischer van opbouw. Door de nauwkeurige topografie kan de omvang van de aanwas van Blijham en Bellingwolde worden berekend. De bedijkte aanwas was in 1590 ca. 1140 hectare. Ook na aanleg van de dijken hadden de bewoners veelvuldig last van het water. Dit blijkt uit het grote aantal kolken op de kaart die het resultaat zijn van eerdere dijkdoorbraken. Volgens Buringh (1954) is de tweede oude dijk in 1550 gereedgekomen. De nieuwe dijk is rond 1587 aangelegd. Op 21 augustus 1587 schreef Matthias Orth aan de gravin van Aremberg dat de aanwas voor een groot deel bedijkt was, en dat hij daar namens de gravin tegen had geprotesteerd.² Het was niet de eerste keer dat de inwoners van Blijham de aanwas bedijkt hadden. Op de kaart staat namelijk 'die van Blijham hebben twemaal haer diekken wt ghelecht'.

Het einde van het conflict

Pas op 13 december 1630 sloten de landeigenaren van Blijham en Bellingwolde, en de leenheer, de stad Groningen, een overeenkomst waarmee een einde kwam aan het conflict: 'de interpretatie van den leenbrieff daarmede de Stadt belient is met die voorschreven Heerlicheit in het woordt uutergorben; kracht het welke de heeren voorschreven sustineerden (beweren) de Stadt te behooren dominium glebe (landheerlijkheid) ofte den eigendoom van alle die uijt den Dullart aen de voorschreven carspelen aengewasen ende aengeslagen landen. Ende die eijgenarffden ter contrarie (in tegenspraak) dat daer mede niet anders beteickent wierde als die Heerlicheit ende Jurisdiction over die voorschreven uutergorben, gelijk over haerluider andere landen ende goederen. »

Figuur 4
Het dorp Vriescheloo, met onder de eerste 's' van Vriesscheloe de kerk. (detail van de kaart van 1590). De kerk heeft geen toren.

Dat zij comparanten dese questie bij eene transactie hadden hengelecht ende ten ewigen dagen gemortificeert (te niet gedaan), in dier vougen dat Borgermeesteren ende Raadt bij consent van taelmans ende geswoorne miente deser Stadt hebben gerenucieert (afstand gedaan) ende renuncieren bij desen vollencoomentlijcken hunne voorschreven soustenu (bewering) ende pretensie (aanspraak) op het dominium glebe ofte den eigendoom van de gemelte nijes aengeslagen, aengewassen, ofte entdeckede landen, mitsgaders (tezamen met) op die slijcken, dewelcke hen noch ontdekken, aenslacheste aenwaßen moegen aen de voorschreven carspelen Billingawolda ende Blijham (den Ham ofte Wtham onder Billingawolda mede gereeckent) verlatende diezelve geheelicken tot proffijct ende laste van den ingesetenen ende eigenarffden voorschreven aen wiens landen diezelve aengewassen zijn ofte noch aenwaßen moegen, sonder op dezelve eenich recht ofte actie te reserveren als het recht van superioriteit ende jurisdictie, welcke hen competeert over die geheele Heerlicheit. In regard (ten aanzien) van welcke verclaringe ende gedaene renunciatie die vulmachten vanden eigenarffden voorschreven hebben aengenoomen ende beloofd, nemen aen ende belooven mits desen op den eersten maj aencomende, des jairs xvj^c eenenedartich aen deser stadts rentemeester tot derzelder Stadts profijct te betalen een somma van twintich duisent gulden, den gulden tot twintich stuvers, ende den stuver tot acht placken gereeckent'.¹⁰ De stad deed hiermee afstand van haar aanspraak op het huidige en toekomstige eigendom van de aanwassen en bedijkte landen, maar had wel dezelfde rechten over de aanwassen als over de gehele heerlijkheid. De eigenerfden van Blijham en Bellingwolde betaalden de stad daarvoor twintig duizend gulden.

Tot slot

Het conflict ging over wie het recht op de aanwassen had; de eigenerfden of de graaf. De graaf had daartoe de aanwas in kaart laten brengen. Deze kaart van 'den anwas der herrlicheit Wedde' uit 1590 is de oudste en meest gedetailleerde kaart van de landaanwinningen van noordelijk Westerwolde. Het thema van de kaart, het gekarteerde gebied en het kaartjaar vormen samen het bewijs dat het dé kaart uit de rekeningen van de drost is. Hierdoor weten we nu dat meester Antoni Brunij de 'landtmeter off crometricus' van deze bijzondere kaart is. De vele brieven en rekeningen laten zien hoe belangrijk dit conflict in die tijd was.

Uit andere bronnen blijkt dat het geen uniek conflict was. In Oost-Friesland bijvoorbeeld zijn de aanwassen door de landheer bedijkt en daarna aan de inwoners voor een redelijke pacht in erfpacht gedaan. Hier eigende de graaf zich de aanwas toe en protesteerde de bevolking. In 1607 vatte Ubbo Emmius de klachten van de bevolking tegen de graaf als volgt samen 'Zonder de onderdanen er in te kennen, laat de graaf op hun kosten kanalen graven en dijken leggen; het nieuw aangeslibde buitendijkse land eigent hij zich toe ...' (Boer, 1935).

Voor de landeigenaren van Blijham en Bellingwolde kwam in 1630 een einde aan het conflict. Elders in Groningen procedeerden de boeren tot halverwege de 20^e eeuw tegen de Nederlandse staat over het recht van aanwas; ook wel de kwelderkwestie genoemd. Deze kwestie is pas sinds kort definitief verleden tijd (Flach, 2005).

Bronnen:

- 1 RHC Groninger Archieven (GA) Toegang 547, inventarisnummer 124.
- 2 GA Toegang 2583, inventarisnummer 946.
- 3 GA Toegang 2583, inventarisnummer 972.1.
- 4 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.10
- 5 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.12.
- 6 GA Toegang 1536, inventarisnummer 5888.
- 7 GA Toegang 1536, inventarisnummer 1262.
- 8 GA Toegang 1536, inventarisnummer 5887.
- 9 GA Toegang 1536, inventarisnummer 6746.
- 10 GA Toegang 2241, inventarisnummer 492.

Boer, J.J. (1935). Ubbo Emmius en Oost-Friesland. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. Wolters Groningen.

Buringh, E. (1954). Afdeling Blijham. Groninger Maatschappij van landbouw 1854-1954. Jubileum uitgave ter gelegenheid van het 100 jarig bestaan.

Flach, R.J.C. (2005). De kwelderkwestie. Er gaat niets boven (procederen in) Groningen. In Amice: Rutgers-bundel. Kluwer-Deventer. pp 103-115.

Hofstee, E.W. (1937). Iets over de geschiedenis van den bodem in de provincie Groningen. IV De opstreckende heerden (slot). Groninger landbouwblad.

Geert Harms Migchels en Roelf Migchels

• Albert Migchels

Geert Harms Migchels, geb. Onstwedde 18-06-1808, landbouwer, ovl. Onstwedde 18-05-1898, zoon van Harm Abels Migchels (1736-1822), landbouwer, en Janna Jans Bessembinders (1773-1850), tr. 1e Onstwedde 03-05-1838 **Albertje Jans Bessembinders**, geb. Onstwedde 21-04-1819, ovl. Onstwedde 23-04-1857, dochter van Jan Hiddes Bessembinders (1782-1840), landbouwer, en Fennegien Jans Niemeijer (1789-1853), tr. 2e Onstwedde 09-11-1857 **Geertje Oosterveld**, geb. Ter Wupping 06-12-1829, ovl. Onstwedde 17-05-1867, dochter van Roelf Roelfs Oosterveld (1799-1878), landbouwer, en Harmke Nannes Besling (1806-1843).

Uit het eerste huwelijk zijn vier kinderen geboren:

1. **Fennechien Migchels**, geb. Wessinghuizen 23-09-1839, ovl. Wessinghuizen 28-01-1841.
2. **Fennechien Migchels**, geb. Wessinghuizen 28-06-1842, ovl. Onstwedde 08-06-1857.
3. **Harm Migchels**, geb. Onstwedde 22-09-1849, ovl. Onstwedde 30-09-1849.
4. **Harm Migchels**, geb. Onstwedde 26-06-1853, landbouwer, ovl. Onstwedde 17-12-1926, tr. Onstwedde 02-12-1876 Zwaantje Karskens (1856-1944), dochter van Albert Karskens en Zwaantje Bessembinders.

Uit het tweede huwelijk zijn vier kinderen geboren:

5. **Roelf Migchels**, geb. Onstwedde 01-09-1858, landbouwer, ovl. Onstwedde 01-02-1910, tr. Onstwedde 28-11-1901 Wupke ter Horst (1868-1928), dochter van Berend ter Horst en Roelfien Wijchers.
6. **Janna Migchels**, geb. Onstwedde 04-01-1861, ovl. Onstwedde 22-07-1867.
7. **Abel Migchels**, geb. Onstwedde 29-09-1863, landbouwer, ovl. Veenhuizen 25-01-1931, tr. Onstwedde 03-05-1900 Janna Volders (1876-1949), dochter van Berend Volders en Fennechien Bessembinders.
8. levenloos kind, geb. en ovl. Onstwedde 22-07-1866.

De foto is omstreeks 1890 gemaakt door H. Frank, Groningen.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN WESTERWOLDE

Gevonden in de Groninger Archieven
Aflevering 3

• Jan S.A. Huizing

21-10-1626 Op t'relaes van dat de Prior (van) ter Apel gestorven is (is) goet gevonden dat daerom an de drost geschreven zall worden, ten einde hij sich van de possessien (*bezittingen*) ende bewaringe van de goederen versekere ende zijn voorts de raetsheren Julsingh, Sissinghe ende Isbrants mit den secretaris Winshemius gecommiteert omme de kiste van de brieven toe het Convent ter Apel behoirende in t'starffhuijs van Marten Hubbeldingh zijnde, in de secretarie te doen brengen ende de brieven inventariseren, voorts omme de brieven beroerende de anwassen in Westerwoldingelant te visiteren (*te lezen*), ten einde eenmael formelijcken gedelibereert (*overlegd*) ende geresolveert (*besloten*) mach worden, off men het proces van d'anwassen zal vervolgen ofte niet.

17-10-1627 Op 't versoeck van den veenderick van capitein Hobois omme te hebben in Westerwoldingelant veertien waegens tott (*ver*)voeringe van haer bagagie van de Buirtange aen Wedde ofte aen de Bergen, hebben d'hh. Borgemeesteren ende Raedt in dit versoeck competerende, den drost Rengers tot sulken fine gelastet, mits dat bij de heren Gedeputeerden waerende (*werd*) gepasseert een acte van de vergoetsinge ofte (*transport*)loon.

29-11-1627 Opt voorstell gedaen bij den Administrator (*van*) ter Apell, van dat de goederen, van hett convent ter Apell, door de menigvuldige (*veelvuldige*) antochten van soldaten, vermindert ende gespolijeert (*geplunderd*) weerden, met versoeck dat daerinne mach worden geredieert (*voorzien*).

31-3-1628 Gehoort het rapport de heren gebesoinneert (*overlegd*) hebbende mett de Prior (van) ter Apel, luidende als volgett T'versekeringe van de sauve garde (*bescherming*) van Brussell te doen haalen.

Dat men thot de sauve garde zall gebruicken de persoon van Tijmen Rust(mester?)

Men sall denselven procureren commissie van de raden ende van den Borgemeesteren ende raedt deser Stadt.

Den drost sall mandeert worden, omme den Ingesetenen tho bevelen de salva garde toe bevelen gehoorsamen.

De Administrator sall int Clooster een harbarghe stellen, daer een Ider voor gelt mach eten ende drinken.

An alle dorpen ende beijde schantsen in Westerwolde placaten an tho slaen van (om) den Administrator nielt tho molesteren, maer door gelt te (*ver*)teren, indien sij aldaer tens?eren (*verblijven*).

Ende bij sijn Genade te procureren, schrijvens ten selven fine, in de Guarnisoenen van Ommen, Coevorden, Bourtange, Billingewolde, Winschoten.

Hett gebruick vant convent te verdelien in ses heerden Landts, daervan maeckende pertinente opstellingen, caerten, anplackinge, omme tegens ankomeende jaer tho verhuieren.

Dat de Administrator op majj ankomeende zall anvangen d'Administratie vant convent opstellende ontfanck ende uthgave ende daer van jaerlijcks verrekende, op sulcken commissie ende op een tractement van driehundert II, voor ankomeende jaer, twelcke naer behoiren zall vermeerdert worden, als de Landen vermeijert (*verhuurd*) sijn (-),.

19-7-1628 Is goet gevonden ende geresolveert:

3. Datt de Richter van Bellingewolde zall worden gelastet gelijk deselve gelastet wordt bij desen, de nije Bellingewolster wech van de olde A tott aen de Bellingewolster boven wech te repartieren (*verdelen*) onder de samptelike Ingesetenen van het caspel Bellingewolde.

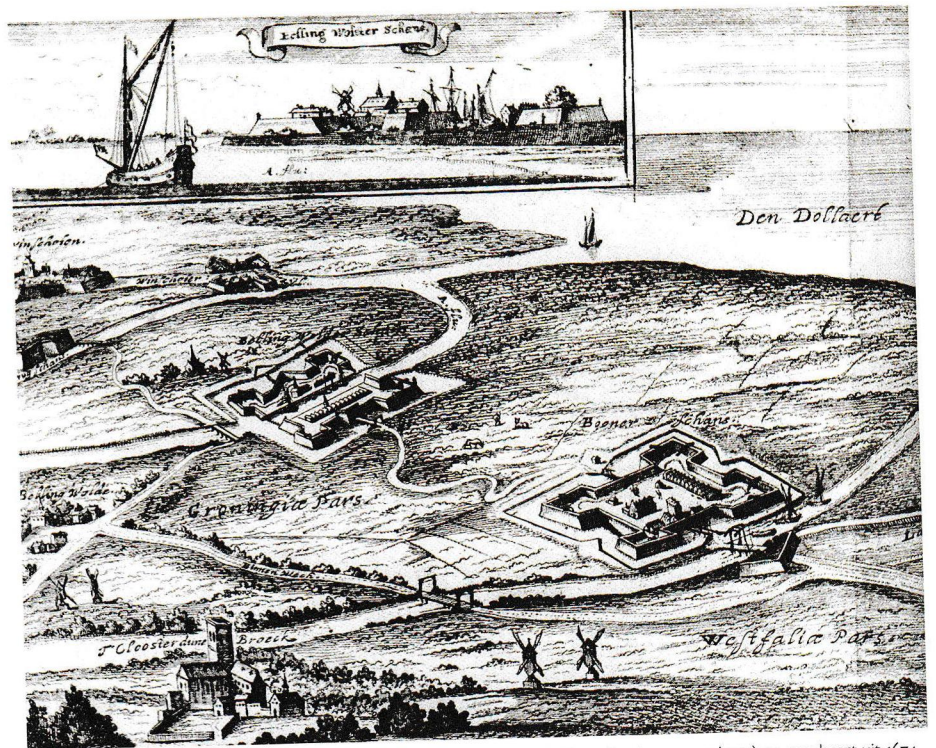
4. Datt de Sijtwendinge van de nije Vriesscheloooster (weg) tott aen (de) Bellingewolster wech, over Bellingewolster kerkenlant, daer sulx .. gemaekt, onder holden ende geschout zullen worden bij die van Vriesscheloo, mits dat voor dese kerkengront geen vergoetsinge gedaen zall worden. Tott het effect van welken de Richter Stala mits desen last gegeven wort.

5. Datt omtrent de Sijtwendinge tusschen Billingewolde ende Vriesscheloo, die van Bellingewolde ende voorts die van Blijham over de Heemsterlanden de wech sullen verbeteren? tott aen den Blijhamster wech, mits datt de Brugge zall toll vrij wesen ende komen tott laste van beide voorschreven caspelen, acker acker gelijk.

6. Datt insgeliken de van Blijham aen de westzijtt van haer zijldiep langes het kerken lant een wech zullen affgraven van haer caspel tott aen de nije wech bij de Peckell A.

16-8-1628 D'hh. Borgemeesteren und Raedth, committeren den Boumr. Harmen Peters, omme sich tho transporteren nha de Beerta, en sich pertenenelichen te informeren op de schade bij den annemens van de schants tho Houwingaham gedaen op 't wterdijck van de Beerta ende Finservolda (-).

16-2-1629 D'hh. Borgemeesteren en Raedt (-)en die van Bellingewolde en Blijham tott het maecken van de nije verordende brugge (zie 19-7-1628) ses bomen souden .. uijt draepeler holt, de welke haer van den drost en Administrator angetaelen (aangewezen) sullen worden, mits dat de voorschreven brugge dedelijcken daernaer verveerdiget werd bij haer, sonder last van de Stadt.

Bellingwolderschans en Booneschans (=Houwingahamster schans) op een kaart uit 1674.

1-9-1629 XI De oude brugge bij Wedde over de A ende het huijs aldaer.

Dat de oude brugge over de A omtrent Wedde voor dit jaer zal gelappet worden ende dat tot (ter) Apel so vele bomen ancomende winter (zullen) gestort worden ende het maken ende betaeling van de nije brugge tot Wedde sullen nodich bevonden worden, tot welcken t'effectueren de Raetsheer Haijckens mits desen wort gelastet.

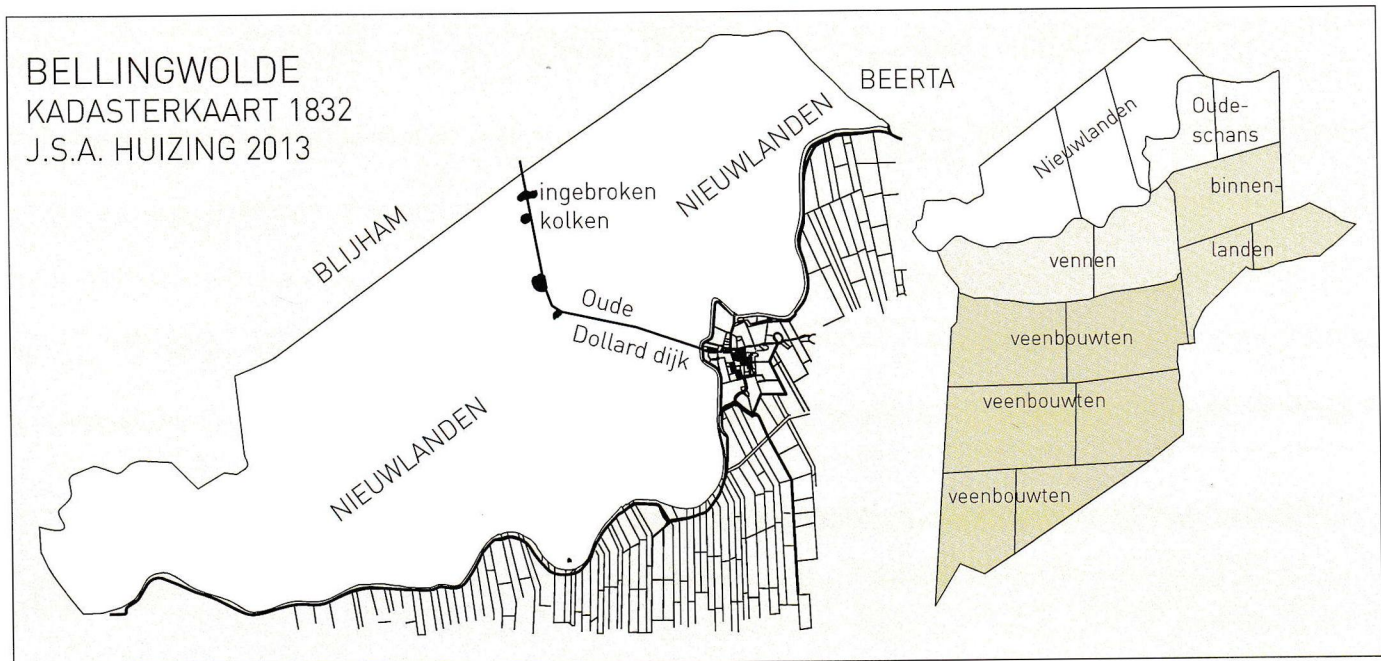
Dat oock het oude brouwhuijs tot Wedde vercocht sal worden, waer toe de drost Rengers mits desen was geauthoriseert ende sal het ander huijs mit die daer van geprocedeerde penningen repariert worden.

20-3-1630 D'hh. Borgemeesteren ende Raedt lasten den here drostaerd Edsard Rengers omme alle Ingesetenen van Bellingewolde (-) aen te seggen dat zij ... verner zullen moeten gebruicken Groninger vachte ende maete (*gewichten en maten*) ende geen ander mitsgaders dat zij geen solt zullen mogen vercopen bij kroesen, maer alleenliken bij spinden ende ander diergelike deser Stat maeten.

24-4-1630 Op de Remonstrantie der Ingesetenen van Onstwedde wegen de questie dewelcke zij hebben met de van Drente belangende de limiten, hebben d'hh. Borgemeesteren ende Raedt henluiden ordonneert, omme alle hare beschieden over te leveren aen den here drost Rengers, dewelcke met den heren Gecommitteerden uith den Raedt hijrover in communicatie zal treden ten eijnde bij de eerste gelegenheit daerop weerde gelastet.

1-5-1630 D'heer drost Rengers wort gelastet omme neffens den Raet sijs deser stats timmerman een besteck te maeken van de reparatie van de Wedder brugge op rapport.

16-5-1630 Op hett geproponeerde (*voorstel*) van den Drost Rengers van dat de brugge tot Wedde op een ander plaetse wort verlecht, hebben d'hh. Borgemeesteren ende raedt hierinne conventeert?, geordonneert dat mr. Claes mit sijne knecht de brugge beneeden de oude brugge verlecht ende opgemaakt werde. »

Kadasterkaart uit 1832 met daarop de aanwassen zichtbaar als 'Nieuwlanden'.
Bewerking: Jaap Kok

10-12-1630 Gehoort het rapport der heren Gecommitteerden in conferentie geweest met de volmachten van Bellingwolde ende Blijham belangende de Stats actie op de wthgorsen ofte nije aengewassen landen ende daeruih verstaen dat entliken wegen de Stat den eijch gelaeten op XXX M LL (30.000 pond) ende bij voorschreven volmachten geboden is XX M LL (20.000 pond) voor de redemptie (aflossing, vrijkoop) van gemelte actie. Hebben d'hh. Borgemeesteren ende Raedt de voorschreven heren Gecommitteerden gelast, om het accoord met de volmachten te perfecteren ende te sluiten soo nae ende ...als ze zullen kunnen tot der Stats mieste prouffijtt, edoch alles op rapport ende approbatie van den raedt ende geswoorne heeren. (de Stad wil hier dus het recht tot het inpolderen van de kwelders, grenzend aan Bellingwolde en Blijham, aan deze plaatsen verkopen).

13-12-1630, blz. 14, microfiche nr. 28 (Resoluties der stad Groningen)

In den raedt gelesen ende examineert sijnde het concept van accord bij Borgemeesteren ende Raedt ter eener ende de volmachten ende interesseerden ende eijgenarffden van Bellingwolde ende Blijham ter ander sijden ingegaen wegen de uijtergorst ofte aenwas der Landen aldaer. Stadtholder ende hooftmannen etc.

Voor uns in Eigene persoenen gecompeteert zijn de Ed: Erentf. Hoochgeleerde heren (.) Ende daer benefens de Edele Erentfeste oock geb .. Johan Coenders Richter in Bellingwolde en Blijham,

Sijben Boelens, Ocke Ockens, Melle? Luppens. Johan Stevens, Albert Jacobs, Oomke Aissens, Seben Tiabbens en Feije Alerts te samen vulmachten van Bellingwolde ende Blijham, in specie tot dese gelast ende vulmachtiget, cracht Procuratorium in dato den XIX novembris jongst, fundeert op voorgaende denunciatien (beslissingen) an allen eijgenarffden gedaen tot drie nae een ander volgende Sondagen in de kercken van Bellingwolde ende Blijham. Welcke vulmacht ende denunciatien bij ons mede gesien ende gelesen zijn. De voorschreven vulmachten geadsisteert zijnde met den Ed. Erentfeste oock gellerde heer (-). Johan Huninga mede hooftmanende als vormunt van Hemmo Huninga, soon van wijlen capitain Dedde Huninga, Joost Polman Raetsheer als voorstander over wilen Capitain Wigte Hannia? onmundige dochter, Eegge Phebens Raetsheer, Menso Huninga wegen sijn vader Aijlcko Huninga Amptman in den Cleijoldampte, voorts met Sebe Claesen ende Aijold Hommens. Bekenende ende belijende elck in sijn qualiteit, met malkanderen bij minlijcke transactie verdragen ende over den camen? te wesen over de questie ontstaen tusschen den welgemelten heren Borgemeesteren ende Raedt als wegen dese Stadt, heren van Wedde, Westerwolde, Bellingwolde ende Blijham ter eener ende de samentlijke vulmachten ende eijgenarffden ende geinteresseerden van de voorschreven Carspelen Bellingwolde ende Blijham ter anderen zijde over de Interpretatie van den leenbrief daermede de Stadt beleent is met den voorschreven heerlicheijt, in het .t uetergorsen, kracht het welcke de heren voorschreven sustineerden aen de

Stadt te behooren Dominium gleba? etc. den eigendoom van alle die uijt den Dullart an de voorschreven Carspelen angewassen ende angeclaijen landen ende de eigenarffden ter contrarie dat daermede niet anders betekent weerde als de heerlicheit ende jurisdictie over de voorschreven wtergorsen gelijk over haerluijden andere landen ende goederen, dat zij comparanten dese questie bij eene transactie hadden ende ten ewigen dagen gemortifiseert, in dier vougen, dat Borgemeesteren ende Raedt bij consent van taelmannen ende geswoorne meente deser Stadt hebben gedenuncieert ende renuncieert bij desen vollencomentlijcken hunne voorschreven sou..nu ende pretensie op het deminium gleba? ofte den eigendoom van de gemelte nijes mijt slagen, angewassen ofte enter?hede? landen mithgaders op de slijcken, dewelcke hen noch ontdekken, anslaan ofte antasten mogen.aen de voorschreven Carspelen Billingewolde ende Blijham (: den Ham ofte Utham onder Billingewolde mede gerekent:) verlatende deselvige ge..lijc hen tot profijt ende laste van de Ingesetenen ende Eijgenarffden voorschreven, aen wiens landen deselve angewassen hijr ook noch anwassen mogen, sonder opde selve (-).

27-1-1631 D'hh. Borgemeesteren ende Raedt lasten den here drost Rengers omme allen Ingesetenen van de Schans op de Bourtange aen te seggen ende te belasten dat zij (-) zullen moeten gebruiken Groninger (ge)wichten ende maete ende gien ander, mitsgaders dat zij geen solt zullen mogen verkopen bij kroesen, maer alleenlik bij spinden ende andere diergelicke deser Stats maeten.

1-2-1631 Is geresolveert dat die van Wedde, Westerwoldingelant, Bellingewolde ende Blijham door placcaet verboden zall worden voortaan contributie (*brandschatting*) aen den viant te betalen, noch met weigeringe van het achterstall. Ende zijn de here drost met de beide Richters gelastet omme den Ingesetenen op wacht te stellen, mitsgaders vuirbeckens ende diergelijcke dependentien (*toebehoren*) van dien te adonneren (*gebruiken*), ten einde deselve Ingesetenen versekert mogen wesen tegens des viants stroepers ende loopers.

7-2-1631 In den Raedt geleesen ende examineert sijnde seeckere memorie bij den heer Drost vorgegeven nopens de aen plackinge van hett placcaet tegens de sauveguarden den 2 deses arresteert ende geordonneert, datt hett voorschreven placcaet datelijcken tot Wed(d)e, Westerwoldinge Landt etc. aengeplackt ende publiceert sal worden.

19-3-1631 Op die Requeste van Amelinck Sture omme het swijnesniden in de heerlicheit van Wedde ende Westerwoldingelant. D'hh: Borgemeesteren ende Raedt gesien het advijs van den here drost Rengers accordeeren suppliant sijn versoeck in vougen dat hij hen verners in die heerlicheit van Wedde ende Westerwoldingelant het swijnesniden allene ende met exclusie

van allen anderen zall verwaren (*uitvoeren*), mits betalende de Stats gerechticheit daertoe staende onder expresse conditie dat sij in cas van voervallende cranck?heit ofte andere expressementen een ander bequaem persoen in zijn plaetse soo lange zall substitueren tot gerijff der Ingesetenen ofte dat hij bij faute van sulx van den dienst entwaert zall wesen.

10-5-1631 D'heer Borgemeester Huninga met de raetsheren Petri, Buningh ende ?eek zijn gecommitteert omme bij den heren Gedeputeerden aen te holden ende te faciliteren dat de affleidinge van het waeter in de Ruiten A nae de Bourtange gemaectet werde, soo ende daer de selve de van Sellingen ende ander Ingesetenen van Westerwoldingelant de minste schaede doet met accommodatie van een verlaet ofte anders.

10-5-1631 In Westerwoldingelant XVIII Dat de vleugels aen de brugge te Wedde verbetert sullen worden

XIX Dat omtrent de Sijdwendinge tusschen Bellingewolde ende Vriescheloo die van Bellingewolde ende voort die van Blijham over de Heemster landen den wech zullen maeken tot aen de Blijhamster wech, mits dat de brugge zal toll vrij wesen ende comen tot laste van beide voorschreven caspelen acker, acker gelijk.

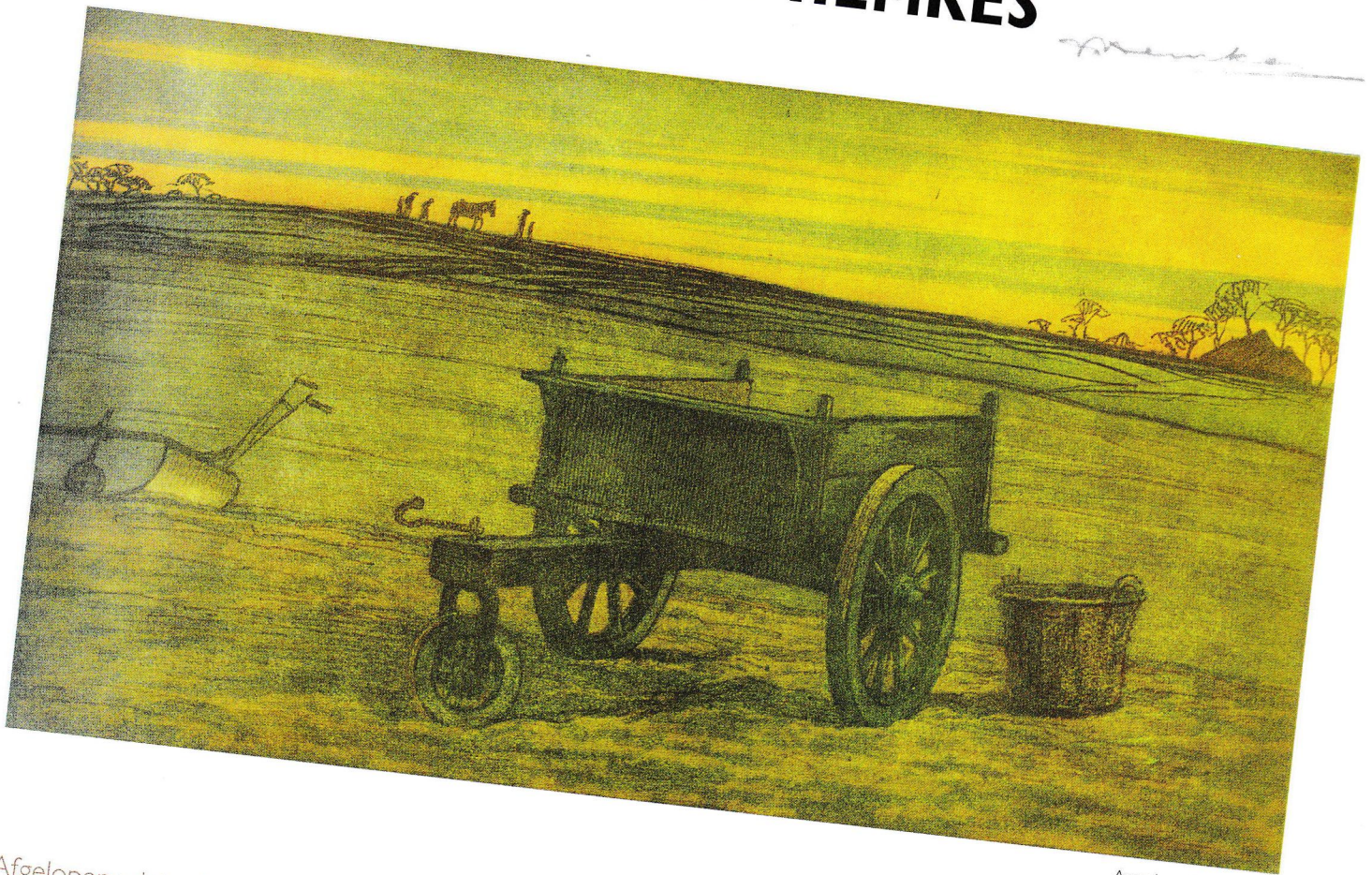
XX Dat de Richter van Bellingewolde zal worden gelast, gelijk deselve gelast wort bij desen, omme de nije Bellingewolster wech van de Veneke sloot tot aen de Bellingewolster boven wech te laeten lijcken over al gelijcke goet, door uijt bestedinge bij uijtmijninge te doen, mits dat deselve uijtbestedinge niet zal stigen boven hondert daler, waarvan de eene helfte zal komen tot laste van het geheele caspel ende de ander helfte tot laste van buitendijcx landen. Welcke betalinge als oock voortaan de onderholdinge van desen wech de selve Richter ten overstaen ende? met advijs der dijkrechteren over de ingesetenen zal repartieren (*verdelen*), zullende den selve wech voortaan schouwbaer wesen, gelijk ander wegen nae dijkrecht.

XXI Dat met het leggen van een verlaet in de Pekel A, daer de selve loopt in de Bellingewolster A voort vaeren zal worden, volgens vorige resolutie ende commissie.

2-9-1633 Alsoo volgens het versoeck gedaen bij de hog: mog: heren staaten generael met advijs van zijn princeliche Excellentie de ordre gegeven is dat hopman Roeloff Bavingh met zijne compagnie burgers een tijtlaenck garnisoen zullen houden in de Bourtange ende zijluiden tegens aencomende wonsdaegen middach zullen komen tot Wedde, versoeken d'hh. Borgemeesteren ende raedt mits desen den her drost Edsart Rengers omme tegens die tijt aldaer ter plaetse uith de heerlicheit van Wedde, Westerwoldingelant, Bellingewolde ende Blijham soo vele waegens te bestellen, dat de gemelte borgers daermede deselve dach nae het fort gebracht kunnen worden. Ende t'selve alsoo te doen effectuieren. ■

Bijzondere collectie behouden voor Westerwolde

DE ETSEN VAN JOHAN HEMKES

Avond op de akker, 1929

Afgelopen winter kreeg de gemeente Vlagwedde een bijzonder aanbod: een verzamelaar bood de gemeente een collectie van veertig etsen aan. Ze waren gemaakt door kunstenaar Johan Hemkes en verbeelden vrijwel allemaal Westerwoldse thema's: herkenbare landschappen en gebouwen, waaronder het klooster van Ter Apel. Deze etsen worden vanaf 2 mei 2014 tentoongesteld in SHC de Oude Stelmakerij te Sellingeren.

• Helen Kämink

Aangezien het niet tot de kerntaken van een gemeente behoort om een kunstcollectie aan te kopen, maar de waarde ervan wel degelijk werd ingezien, is gezocht naar een andere manier om de verzameling in Westerwolde te kunnen houden. De Stichting Gebroeders Hessefonds werd bereid gevonden de aankoop te financieren, waarbij er een veilige standplaats voor werd gevonden in het gemeentearchief. Aan de Oude Stelmakerij werd de eer gegund de eerste tentoonstelling te presenteren waar de werken in het openbaar worden getoond. Van 2 mei tot en met 17 augustus is de tentoonstelling 'Westerwolde door de ogen van Johan Hemkes' in Sellingeren te bezoeken.

Johan Hemkes werd op 3 april 1894 in Schalsum, in het Noordoosten van Friesland, geboren. Zijn vader had een schildersbedrijf en

tekende en schilderde in zijn vrije tijd ook graag. Vader Hemkes leerde zijn knecht, de later bekend geworden landschapsschilder en etsers Andries van der Sloot, de beginselen van het tekenen en daar kreeg de jonge Johan ook zijn deel van mee. Op advies van de hoofdmeester van de lagere school mocht Johan doorleren aan de Rijksnormaalschool, die hij vlot doorliep waardoor hij op zijn achttiende jaar zelf al voor de klas stond. Al even snel behaalde hij daarna ook zijn eerste tekenaktes. In zijn diensttijd was hij gelegerd in Den Haag en Loosduinen. Hier maakte hij van de gelegenheid gebruik om tekenlessen te volgen voor zijn akte M.O., die hij daarna in Leeuwarden behaalde. Met betrekkingen als schoolmeester in Dokkum, Ried en Drachten kon hij in zijn levensonderhoud voorzien, totdat hij in 1921 daadwerkelijk als tekenleraar aan de slag kon aan de dan net opgerichte Rijks HBS

te Ter Apel. Aan deze school bleef hij tot 1963 nauw verbonden en in Ter Apel zou hij tot 1966 ook blijven wonen.

In Friesland was in het eerste kwart van de 20e eeuw een groep schilders actief die in de traditie van de Franse schilders in Barbizon en de Haagse School, veelvuldig met elkaar in de natuur erop uit gingen om in de buitenlucht te schilderen. Ook Andries van der Sloot en Ids Wiersma, die Johan Hemkes in Drachten leerde kennen, maakten daar deel van uit. Ze schilderden een realistische en natuurgetrouwe weergave van de werkelijkheid, niet revolutionair of vernieuwend zoals de schilders van bijvoorbeeld de Groninger Kunstkring de Ploeg in dezelfde tijd deden, maar wel degelijk en aansluitend bij een Hollandse traditie van landschapskunst. Van der Sloot stimuleerde Hemkes om de etstechniek te gaan beoefenen. Hij leerde zichzelf door te experimenteren de kneepjes van het vak, waarin hij zich steeds verder bekwaamde en specialiseerde. Als autodidact beschikte Hemkes over een uitstekende beheersing van de etstechniek. Het landschap bleef daarbij zijn interesse houden. Hij wist daarbij de sfeer door middel van expressieve lijnen en fijn uitgewerkte details steeds treffend te raken. Een voorbeeld van zo'n sfeervol landschap is de vroege kleurets 'Avond op de akker' uit 1929. Het gloeiende avondlicht van de ondergaande zon maakt de arbeiders en hun paard, die terugkeren van hun werkzaamheden op het land, tot silhouetten aan de horizon.

Een dankbaar onderwerp voor zijn etsen vond hij ook in het Klooster van Ter Apel. Vele malen legde hij het gebouw vast, nu eens vanuit het zicht op de eeuwenoude linde achter de kloosterkerk, dan weer in de sneeuw, en ook de houten koorbanken met de karakteristieke 'misericordiae' (steuntjes om op te zitten met een decoratie van uitgesneden gezichten) zijn door hem tot in detail bestudeerd en minutieus in de etsplaat gegraveerd. Ook na zijn vertrek uit Ter Apel, toen hij inmiddels naar Bilthoven was verhuisd, bleef het klooster hem nog boeien, zoals blijkt uit de grote ets uit 1979.

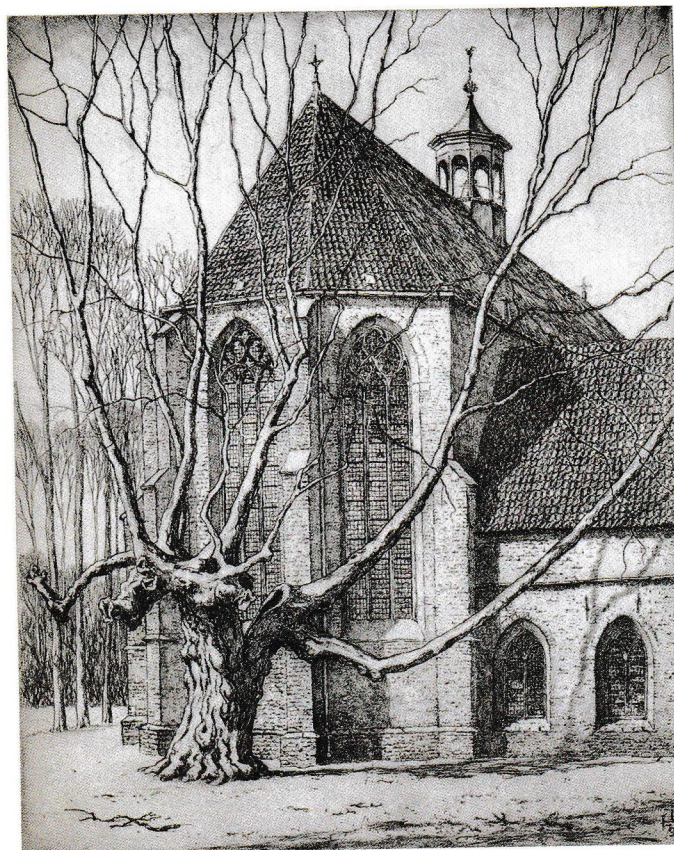
Johan Hemkes bleef tot hoge leeftijd actief. Na zijn pensionering als leraar kon hij zich geheel aan de kunst wijden. In de in 1980 verschenen oevrecatalogus 'Van schets tot ets' worden 543 etsen genoemd, terwijl hij er in 1983 in een jaar tijd nog 38 bij maakte. Hij overleed in 1988 te Bilthoven op 94-jarige leeftijd, een imposant oeuvre nalatend. ■

Bronnen:

Johan Hemkes, *Van schets tot ets*, Buitenpost 1980
E.I. Reznicek-Buriks, 'De Oost-Indische kers van Johan Hemkes', *Tableau*, 6:5 (1984), 59-63.
Henk Dekker (ed.) *Aan de zuidpunt van Westerwolde... De geschiedenis van de R.H.B.S. en de RSG Ter Apel 1921-2011*, Ter Apel 2011.
Toos Arends en Marieke Zwaving (ed.) *Salut au Monde I, het Friese landschap in de schilderkunst van 1900 tot nu*, Leeuwarden 1995, 21-57.
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Ets>

Een ets in vijf stappen

- 1 Een metalen plaat wordt aan één kant bedekt met etsgrond. Dat is een zacht mengsel van was, hars en asfalt. De achterkant wordt bestreken met een harde lak.
- 2 Dan wordt de voorstelling met een etsnaald in de etsgrond getekend, waardoor op die plekken het metaal weer blootgelegd wordt.
- 3 Vervolgens gaat de plaat in een agressief zuurbad. De etsgrond is tegen dit zuur bestand, maar de blootgelegde lijnen worden verder uitgebeten. Hoe langer in het zuur, hoe dieper de groeven.
- 4 Daarna wordt de etsgrond verwijderd, de plaat ingesmeerd met drukinkt, en vervolgens weer schoon gepoetst, waarbij de inkt wel in de groeven blijft zitten.
- 5 Nu kan de plaat worden afgedrukt door hem met een vochtig blad papier erop door een drukpers te halen. De voorstelling komt in spiegelbeeld op het papier. Door de pers zijn ook de randen van de metalen plaat in het papier gedrukt. Onder andere hieraan is een echte afdruk van een kopie te onderscheiden.

Klooster Ter Apel, 1979

DE WINDMOLEN VAN WEDDE

Figuur 1
Molen op de kopie uit 1700 van de kaart van 1590. (Origineel: Groninger archieven)

Figuur 2
Molen op de kaart van 1590. (Origineel: Groninger archieven)

Vlakbij de burcht in Wedde heeft in de 16^e eeuw een windmolen gestaan. Deze molen stond daar in roerig tijden. Er waren veroveringen, plunderingen, er heerste de pest en er werden toveressen verbrand. Bij de verovering van Wedde door Verdugo in 1593 is ook de molen verbrand en daarna niet meer opgebouwd.

- Ruut Wegman
Marlies Sanders

De oudste vermeldingen

Op een kaart uit 1590 staat in Wedde een windmolen getekend (figuur 1). Het is een standerdmolen; het oudste type windmolen in Nederland. De naam standerdmolen komt van de dikke stam of standaard waarop de molen staat (zie foto p. 37 en figuur 2 hierboven).

Het is niet zeker wanneer de molen van Wedde precies is gebouwd. We denken dat het tussen 1545 en 1556, maar in ieder geval na 1540, moet zijn geweest. Dit blijkt uit een ongedateerde brief van Karel Schenck van Tautenburg, landheer van Westerwolde van 1540 tot 1561, aan keizer Karel V: *'Desen al nijetJegenstaende, heeft die voirß Heyo van Westerwald eenen wijntmuellen tegens des thoenders wille consent ende besit metter daet ende moetwillich aldair opgericht, sonder yerst die Hoocheyt vanden wijnt aen hem thoender versocht ende verworven te hebben'*.¹ De molen is dus gebouwd in de periode van Karel Schenck van Tautenburg; na 1540.

Op 26 juni 1545 verklaarde Reijnolt van Bourmannia, drost van Coevorden en voormalig drost van Westerwolde (1536-1539), dat hij *'de stede gelegen voert huijs daer stall Johan nu up woent, heft betijmmert bij Haijo Westerwoldes consent, ende hem oeck jaerlicks de pacht hiervan betaelt, oeck de venne landes liggende voert huijs Wedde behoert Haijen voerß[chreven] toe, want Reijnolt voergen[oemde] de niet int gebruijck hebbe gehadt'*.¹ De grond voor het Huis te Wedde behoorde volgens Bourmannia toe aan Haije Addinga van Westerwolde. Bourmannia had van Addinga toestemming gekregen om op deze grond een herberg te bouwen, waarvoor jaarlijks pacht moest worden betaald. In deze akte wordt de windmolen niet genoemd, terwijl het wel om de plaats gaat waar de molen later stond. We concluderen hieruit dat de molen in 1545 nog niet was gebouwd. Latere aktes geven aan dat hij op de eerder genoemde plaats voor het huis te Wedde is

“Het windrecht behoorde tot de rechten van de landheer. Alleen een landheer had het recht de wind te gebruiken en daartoe een molen te laten bouwen.”

gebouwd: ‘de plaetze voor den huiß Wedde, daer de hoff, windtmolle ende des weerdthuis tusschen beiden bruggen up staet’^{2,3} (figuur 2).

Het bezit van deze grond en het bouwen van de molen werd betwist door Van Tautenburg. Dit leidde tot een proces in 1556 voor luitenant en hoofdmannen te Groningen.¹ De aktes van dit proces bevatten de oudste vermelding van de windmolen.

Volgens een Memorie over de rechten van de ingezetenen van de heerlijkheid Wedde in de Münsterse en Gelderse tijd⁴ was er al een molen bij het huis te Wedde in de tijd van Karel van Gelre tussen 1530 en 1536. Van Gelre had de plichten van de Westerwoldes verzwaard met huisdiensten en het molenrecht; de verplichting hun koren te laten malen op de aangewezen molen. In 1538 schonk keizer Karel V een aantal rechten terug aan de Westerwolders. In de privilegebrief van Karel V uit 12 Augustus 1538 staat: ‘Dat zy voortaan vry ende onbelast sullen zyn van te moeten haer koorn ende graen brengen op eenige molen binnen den selve Lande staende, maer sullen haer koorn mogen malen, binnen haer huysen, met quarnen, ende anders gelijck hen dat goedt duncken sal’ (Alting, 1648). In de bijbehorende aktes wordt het molenrecht genoemd, maar niet welk type molen het betreft. Mogelijk stond er voor 1540 bij het huis te Wedde nog de watermolen die in het klaagschrift van 1475 werd genoemd (Wegman & Wegman, 2004).

Een conflict over het gebruik van de wind

Haije Addinga had tegen de zin van Karel Schenck van Tautenburg naast de herberg een windmolen gebouwd en had verzuimd om toestemming te vragen voor het gebruik van de wind. Het windrecht behoorde tot de rechten van de landheer. Alleen een landheer had het recht de wind te gebruiken en daartoe een molen te laten bouwen. Van Tautenburg stuurde Hans Hesse, drost te Wedde van 1539 tot 1566, op Addinga af om hem te verbieden koren te malen. Addinga en zijn molenaar gaven hieraan geen gehoor. Hesse liet daarop de molenaar gevangen zetten op het Huis te Wedde. De molenaar wist echter te ontsnappen en Addinga daagde Van Tautenburg voor het gericht te Groningen.¹ Op 9 november 1556 deden de luitenant en hoofdmannen te Groningen een uitspraak. De uitspraak betrof het recht om vrij met de molen te mogen malen, het recht van turf halen uit het veen en het recht van jagen op de Wildbaan. Addinga werd in het

gelijk gesteld en voor de windmolen werd het volgende bepaald: ‘Unde hier en tegens soe sall ende mach joncker Haije Westerwolt die moelen, hij in Westerwoldingerlandt heeft laeten oprichten, voortaan laeten maelen, ende de wint vrij onbespeert gebruecken, oeck off de moele voorß[chreven] verginge, de moelen wederomme up laeten richten ende vrij maelen laeten, sonder eenige wint toe coepen off anders dair voortdoen.’ In ruil daarvoor mocht Van Tautenburg ten behoeve van het huis te Wedde turf graven in het veen van Addinga.¹ De keizer verklaarde echter dat de hoofdmannen te Groningen alleen het recht van appellatie en geen andere jurisdictie in Westerwolde bezaten. Als Addinga bezwaar had tegen de uitgifte van het leen aan Van Tautenburg, moest hij zich tot de Keizer wenden (Renaud & Van Dijk, 1959).

De molen in de Arembergse periode

Op 28 februari 1561 kocht de graaf van Aremberg Jean de Ligne, landheer van Westerwolde tussen 1561 en 1568, de heerlijkheid en het huis, zoals Van Tautenburg die in leen had, inclusief het weertshuis en de windmolen (Renaud & Van Dijk, 1959). Philips II, de opvolger van Karel V, keurde de transactie goed en gaf opdracht de heerlijkheid te belenen. Addinga kon geen rechten op de molen doen gelden; hij was alleen in bezit van de grond. De drost moest jaarlijks 1 gulden en 4 stuivers pacht betalen voor de grond gelegen voor het huis te Wedde waar de hof, de windmolen en de herberg op stonden aan Addinga en later diens erfgenamen.^{2,3}

Matthias Orth, drost te Wedde van 1566 tot 1594, moest de exploitatie regelen zo staat in de ‘Memorie voir onsen drost van Wedde Mathias Oirt’. Deze memorie moet omstreeks 1566 zijn opgesteld, omdat Orth toen als drost werd aangesteld. Er werd het volgende over de molen geschreven: ‘Soe vele betreft den wijntmoelen, angesien dat die costen van de afbrekinge zolden zeere groot vallen, daerdurch oick de verminderinge ende diminutie van de heerlicheijt ende jurisdictie to considereren staet, zal hij drost den selven wijntmolen verpachten ende vuytgeven eenen tijt van drie jaeren ten hoochsten dairvoir biedende, op conditie dat den moelnaer gehouden zal zyn den moelen te onderhouden in sulcker gestalt als die hem geleverd zal zyn, op dat de rekening daermit nijet belast en worden. Onderwijsende ende inducerende den onderdanen van Vlacxwedde dat zij op den selven moelen willen kommen malen’.⁵ »

Omdat afbreken van de molen te duur was, wilde de graaf van Aremberg dat Orth een pachter zocht voor de molen. Een belangrijke voorwaarde was dat die pachter de molen zonder extra kosten zou onderhouden. Hij verwachtte daarvoor voldoende inkomsten omdat hij ervan uit ging dat niet alleen de bevolking van Wedde, maar ook die van Vlachtwedde overgehaald kon worden om haar graan op de molen te komen malen.

Herman Wachters, molenaar in roerige tijden

De eerste molenaar die werd genoemd, was Herman Wachters. Hij werd ook wel Herman Moller of Herman van Loon genoemd. De naam van Loon duidt er op dat hij van het plaatsje Loon in Drenthe zal zijn gekomen. Waarschijnlijk was hij getrouwd met Alheit Wachters omdat deze naam verder niet voorkwam in Westerwolde.

Het pachten van de molen verliep de eerste jaren niet zonder problemen. Op 24 april 1568, kort voor het begin van de 80-jarige oorlog, werd Wedde veroverd door Lodewijk van Nassau met 80 man soldaten. Bij deze verovering werd de molen geplunderd en grotendeels vernield. Nog dat zelfde jaar heroverden de Waalse soldaten in Spaanse dienst Wedde. Door deze oorlogshandelingen werd de molen maar voor een half jaar verhuurd en bedroegen de opbrengsten niet meer dan 5 daler.^{2,3} Wachters verrichtte daarom in 1568 ook andere werkzaamheden voor de drost. Zo werd hij betaald voor vier dagen werk aan de staketten in het kleine hof en voor drie dagen werk aan de brug over de Aa. Hij kreeg hiervoor 9 stuiver per dag.²

Door de lage inkomsten kon de molenaar de molen na de plunderingen niet in goede staat terugbrengen. Op 26 januari 1569 schreef Matthias Orth aan de Gravin van Aremberg dat de molen geheel bouwvallig was en als er niets gedaan zou worden, hij om zal vallen. Wachters maalde geen koren meer omdat niemand durfde te komen vanwege de gelegeerde Waalse soldaten en vanwege 'pestilentz'.⁶ De Waalse soldaten sloegen de armelui en namen hun wagens en paarden mee, waardoor het rond de molen erg onrustig was.⁷ Niemand durfde de molen te huren en omdat er toch koren moest worden gemalen, werd Herman Wachters door de drost in de kost genomen. De kosten hiervoor bedroegen 20 daler per jaar. In 1569 bracht het malen met de molen 22½ daler op. Er vonden toen ook enkele reparaties aan de molen plaats. Zo werden er voor de wieken van de molen twee zeilen van schepen gebruikt, die samen 14 Emders gulden kosten.⁸

Ook in 1570 werd de molen niet verhuurd omdat de Waalse soldaten nog steeds in Wedde gelegeerd waren en de arme lieden beroofden en sloegen. Orth nam Wachters weer in de kost. In de rekeningen van het jaar 1570 staat vermeld: *'Item ontfangen van der wintmoelen staende voir den huijse Wedde die dit jaer nijet verhuijrt is, vermits die knechten ende soldaten soe alhier liggen, nijemants die huijren wolde omme dat nijemants ter moelen quam oft sie noemen die schepen wagens ende peerden voerden daermede nae hores gevallen soe die arme luijden sulcx nijet wolden lijden sloegen sie die, hebben alsoe die mulder in die cost gehadt ende is dit jaer voirdient nae luijdt sijn attestatie de somme van XLV £ IX B'.⁹*

De opbrengst van de molen bedroeg in 1570 45 Carolus gulden en 9 stuiver en ook dat jaar werden er weer enkele reparaties gedaan op kosten van de graaf.⁹ Op 10 juli 1570 schreef Orth dat de molen gerepareerd was voor de somma van 70 daler.⁶ Er was twee dagen gebruik gemaakt van drie 'monnijcke' wagens met 18 paarden, om hout voor de molen te vervoeren en er kwam een nieuw 'cruijs werck' voor de somma van 67 daler en 8½ stuiver.⁹ Pas in 1571 werd de molen weer verhuurd aan Wachters voor 10 daler en werd Wachters voor het eerst in de hoendergeldlijsten vermeld.^{10,11} In 1572 huurde hij de molen voor de somma van 12 daler. Wachters werd voor het laatst genoemd in 1578.¹² In de rekening van dat jaar stond dat hij 7 stuivers per dag kreeg voor het leggen van de vloer van de keuken van het Huis te Wedde. Zijn vrouw, Alheit Wachters, wordt in de rekeningen van 1587 nog genoemd. Zij werd op verdenking van toverij op 9 mei 1587 op het water geworpen en daarna gemarteld. In 4 dagen tijd was haar lot bezegeld. Op 13 mei 1587 werd zij verbrand op de Giezelbaarg.¹³

Naast Wachters zijn er nog twee andere molenaars bekend. Van 1587 tot en met 1591 huurde Hans Robbe de molen voor 15 daler.^{13,14} De laatste molenaar die werd genoemd, was Nanno die de molen in 1592 huurde.^{14,15}

Oorlogshandelingen betekenen het einde van de molen

Op 12 juli 1590 schreef Matthias Orth aan de graaf van Aremberg dat hij hoopte dat de molen en de herberg niet door de vijand zouden worden verbrand.⁶ Het mocht echter niet zo zijn. In het voor Wedde rampzalige jaar 1593 ging het mis. Op 26 augustus 1593 trok Willem Lodewijk van Nassau met 11 'vane' ruiters en 23 vendelen voetvolk op naar het huis te Wedde. Hij belegerde het huis 2 dagen en nam het in zonder dat er een schot werd gelost (Duyck, 1862; Van Reynd, 1650). Willem Lodewijk stelde

twee luitenants aan die het huis Wedde moesten verdedigen. Deze luitenants, de hopman Knoep en Jan Korpus, stonden aan het hoofd van 110 man soldaten. De kroeg en de 'stallinge' van de huisvöogd Gerhard van Langen werden afgebroken en weer opgebouwd in het nieuw gebouwde fort op de Boertange.⁶ Drie weken later rukte Fransisco Verdugo, Spaans stadhouder in de noordelijke gewesten van 1581 tot 1594, met zijn leger, bestaande uit voetvolk en ruiters, van Groningen op naar Wedde. Op 22 september beschoot hij het huis en heroverde het op de troepen van Willem Lodewijk (Duyck, 1862). Volgens Orth werden er met 5 kanonnen 85 schoten gelost en kwamen er 83 man om het leven.⁶ Deze herovering had desastreuze gevolgen voor Wedde. Van de 22 huizen in het dorp Wedde bleven alleen de pastorie en twee kleine huisjes gespaard. Ook de windmolen brandde geheel af. Op 13 december 1593 schreef Gerhardt van Langen hierover aan de gravin van AreMBERGH: '*Unde das e.f.g. windtmolle, nebens allen anderen hausingen unde gebouwen im gantzen dorpffe Weddenn stehende (ausserhalb de pastorei, nebens zwehen anderen kleinen heuselenn) als s.g. im anzugk ware von den Goesen angezindet unde verbrandt wurden*'.⁶ Terwijl het 'bevriende' leger van Verdugo Wedde had vernietigd, kregen de geuzen (de manschappen van Willem Lodewijk) de schuld daarvan. Deze herovering door Verdugo was niet de laatste krijgshandeling van dat jaar. Op 28 oktober werd Wedde voor de derde maal veroverd en viel wederom in handen van Willem Lodewijk van Nassau (Duyck, 1862; Van Reyd, 1650). Westerwolde werd daarmee Generaliteitsland en viel rechtstreeks onder de Staten Generaal. De molen werd echter niet meer opgebouwd. ■

Standerdmolen van Ter Haar.
Foto: Marten Fokkens

Bronnen:

- 1 RHC Groninger Archieven (GA) Toegang 2583, inventarisnummer 971.4.
- 2 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.1.
- 3 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.1.
- 4 GA Toegang 2583, inventarisnummer 1065.28.
- 5 GA Toegang 2583, inventarisnummer 927.3.
- 6 GA Toegang 2583, inventarisnummer 946.
- 7 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.2.
- 8 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.2.
- 9 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.3.
- 10 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.4.
- 11 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.4.
- 12 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.5.
- 13 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.7.
- 14 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.6.
- 15 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.12.

Alting, Bernhard, 1648. De Pilaren ende Peerlen van Groningen. Tweede deel. (zie pagina's 19-21).

Duyck, Anthonis (1862). Journaal van Anthonis Duyck. Advocaat fiscaal van de Raad van State (1591-1602). uitgegeven op last van het departement van oorlog, met inleiding en aantekeningen door Lodewijk Mulder, kapitein der infanterie, eerste deel.

Renaud, J.G.N. & E. Van Dijk (1959). Het huis te Wedde. J.B. Wolters, Groningen.

Reyd, Everhard van. (1650). Historie der Nederlandscher oorlogen begin ende voortgank tot den jaere 1601. Daer bij gevoegt de Nederlandsche geschiedenissen dienende voor continuatie tot de doodt van sijn excellentie graef Henrick Casimier van Nassauw stadthouder van Vries-landt stadt Groeningen, Omlanden, ende Drint, 1640. Beschreven door wijlen lohan van Sande oudste Raedt int Hof Provinciael van Vries-Landt.

Wegman, C.J. & R.M.A. Wegman (2004) Westerwolders en hun Woningbezit van 1568 tot 1829. Het Kerspel Wedde. Deel I De Marke Wedde. (zie pagina 480).

NIEUWS

www.verenigingwesterwolde.nl

Vanuit het bestuur

In de afgelopen maanden kwam het bestuur enkele keren bijeen om de lopende zaken met betrekking tot de vereniging te bespreken. Hierbij ging het niet alleen om de praktische aspecten zoals de ledenadministratie, de financiën en ons tijdschrift 'Terra Westerwolda'. Ook beleidsmatige zaken zoals activiteiten, ledenwerving en presentatie (website) kregen ruime aandacht. Het bestuur is verheugd dat we de samenwerking met de Werkgroep Streekhistorie Bellingwedde konden formaliseren.

Hoewel het goed gaat met de vereniging en er een toenemend aantal nieuwe leden kan worden verwelkomd, willen we de vereniging toch graag sterker laten worden. Niet alleen om de platformfunctie van de HVW uit te bouwen, maar ook om bij te dragen aan de cultuurhistorische bewustwording in Westerwolde. Ondanks goede uitzonderingen, merken we namelijk dat het cultuurhistorisch erfgoed van Westerwolde voortdurend onder druk blijft staan. Karakteristieke panden (zoals boerderijen) worden bedreigd (en zelfs gesloopt), het landschap blijft onder druk staan (verrommeling) en met de kennis van het regionale verleden is het vaak niet best gesteld. Allemaal uitdagingen om hierbij als vereniging een opbouwende rol te spelen. We merken dat Westerwolde zo langzamerhand een reputatie te verliezen heeft als "Nationaal Cultuurhistorisch Landschap". Het bestuur hoopt dat de HVW ook in de toekomst constructief kan bijdragen aan de cultuurhistorische uitstraling en bewustwording van ons gebied. Een aantal aspecten lopen al goed: de goedbezochte ledenvergaderingen en excursies, de website, de Westerwoldse historische dag. Maar het kan beter: meer leden, meer participatie, meer draagvlak vanuit de regio en elders in het land. Mogen we op u rekenen?

Heilige Stoel en Westerwoldse volksverhalen

Zoals u wellicht hebt meegekregen, heeft de HVW in de afgelopen maanden enkele keren het nieuws gehaald. Twee onderwerpen zijn van belang om daar nog even de aandacht op te vestigen. In het kader van de landinrichtingswerkzaamheden (EHS) bij Weende, vroeg de vereniging bij monde van voorzitter J.G. Abbes aandacht voor een bijzonder toponiem: de Heilige Stoel. Waarschijnlijk gaat het om een rituele halteplaats in het kader van de laat-Middeleeuwse Kruisdagen, die in het voorjaar in de vorm van processies door de velden werden gehouden. Bijzonder genoeg om de plek te markeren en zichtbaar te maken voor de wandelaars langs de Doene Esseg. De gemeente Vlagtwedde, Natuurmonumenten, Libau, Oranjewoud en provinciaal archeoloog dr. H.A. Groenendijk bleken allen bereid zich hiervoor in te zetten. Inmiddels is de plek al ontzien bij de ophoging van de es ter plaatse en worden er voorbereidingen voor een archeologisch onderzoek getroffen. We houden u verder op de hoogte. Het andere onderwerp betreft de vraag van de Dienst Landelijk Gebied (en de gemeente Vlagtwedde) aan onze vereniging die ook betrekking heeft op inrichtingswerkzaamheden in het kader van de EHS. In de komende tijd staat het "wagon" Ter Walslage – Renneborg in de planning en de gebiedscommissie heeft daarbij besloten om extra aandacht te besteden aan het immateriële erfgoed van Westerwolde. De bedoeling is om op enkele plaatsen bijzondere verhalen of gebeurtenissen te markeren, die zich óf op die plaats hebben afgespeeld, of er een bijzondere relatie mee hebben. Aan onze vereniging is gevraagd om deze locaties aan te wijzen en het daarbij behorende verhaal aan te leveren. Dit kunnen sagen,

legenden, volksverhalen en historische gebeurtenissen zijn; als ze maar bijzonder genoeg zijn om er iets mee te doen. Aan u de vraag of u ook dergelijke verhalen kent en/of locaties weet aan te wijzen waar in het verleden iets bijzonders is gebeurd. Hoewel we inmiddels al verschillende reacties binnen hebben gekregen, hebben we nog enkele weken de tijd om deze verhalen te verzamelen. Graag een reactie naar de voorzitter J.G. Abbes via: jochemabbes@vlagtwedde.nl of via de website: www.verenigingwesterwolde.nl.

Dag van de "Westerwoldambtster Geschiedenis"

Na het succes van de afgelopen twee jaren, willen we als HVW ook dit jaar weer een historische dag organiseren. Samen met het Regionaal Cultuurhistorisch Centrum Oldambt, Streekmuseum de Oude Wolden in Bellingwolde en – nu ook – het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal, willen we weer een "Dag van de Westerwoldambtster Geschiedenis" organiseren. De speling met de naam geeft al aan dat we deze manifestatie zien als een apart samenwerkingsproject waarbij tout cultuurhistorisch Westerwolde, Reiderland en Oldambt zich kan presenteren en ontmoeten. Als beoogde locatie hebben we voor dit jaar Wedde voorzien, als beoogde datum 29 november. In de komende tijd hopen we het definitieve programma uit te werken en u daarvan op de hoogte te stellen. Ideeën zijn welkom, en als het u iets lijkt – of u kent iemand of een organisatie – om u te presenteren, neem dan even contact op met het bestuur.

Oproep: veldnamen

Tijdens de "Dag van de Westerwoldambster Geschiedenis" op 30 november jl. in Bellingwolde heeft Sebastiaan Vos van de Groninger Archieven een lezing gehouden over veldnamen in Westerwolde. Hij deed

daarbij een oproep aan de toehoorders om informatie aan hem te melden, die we op deze plaats graag willen herhalen:

In de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft het Nedersaksisch Instituut in Groningen terreinnamen (veldnamen) verzameld in de provincie Drenthe en in Westerwolde. Voor dit project is de heer Jan Wieringa jarenlang bezig geweest deze toponiemen vast te leggen en op kaarten in te tekenen. Op het RHC Groninger Archieven wordt deze Westerwolder collectie veldnamen van de heer Wieringa bewaard. Het archief is daar ook in te zien (toegang 1854: Verzameling Groninger veldnamen). Om meer achtergrond en duiding bij deze waardevolle collectie te krijgen is Sebastiaan Vos van de Groninger Archieven op zoek naar mensen die indertijd contact hebben gehad met Jan Wieringa en die hem geholpen hebben met het verzamelen van de veldnamen van Westerwolde. Heeft u Wieringa gekend of kent u mensen die hem hebben geholpen? De heer Vos zou in dat geval graag met u willen spreken. U kent hem bellen op werkdagen op 050 5992026 of e-mailen naar: s.vos@groningerarchieven.nl.

Website

Tot slot willen wij u wijzen op onze website: www.verenigingwesterwolde.nl, waar u de overige mededelingen en actualiteiten kunt vinden.

LID WORDEN VAN DE HISTORISCHE VERENIGING WESTERWOLDE?

De Historische Vereniging Westerwolde bestaat sinds 1980 en is destijds opgericht onder de naam Vereniging voor Genealogie en Historie Westerwolde. In de statuten van de vereniging staan de doelstelling als volgt geformuleerd:

- Het bevorderen van de belangstelling voor en de kennis van de cultuurhistorie van het landschap Westerwolde;
- Het fungeren als platform voor een ieder die in de cultuurhistorie van Westerwolde is geïnteresseerd.

De doelstellingen worden vormgegeven door regelmatig ledenbijeenkomsten (met sprekers) en een jaarlijkse excursie te organiseren. Daarnaast geeft de vereniging in samenwerking met het

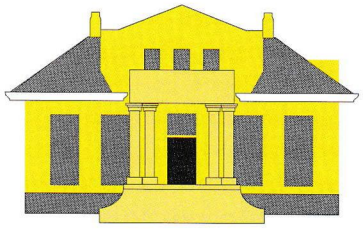
Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal het rijk geïllustreerde tijdschrift Terra Westerwolda uit. De vereniging probeert in te spelen op actualiteiten en een initiërende rol te spelen wanneer het gaat om het cultuurhistorisch erfgoed van Westerwolde. Daarbij worden de politiek-staatkundige grenzen van het oude landschap, zoals die in de 16e eeuw zijn getrokken, als uitgangspunt genomen: ten westen de provinciegrens met Drenthe, ten oosten de Rijksgrens met Duitsland en ten noorden de de Pekel Aa en de Westerwoldsche Aa tot aan Nieuw-Statenzijl.

U bent uitgenodigd om lid te worden van de vereniging. De kosten van het lidmaatschap zijn € 20,- per jaar. Dit is inclusief het abonnement op Terra Westerwolda en gratis toegang voor de ledenbijeenkomsten. De excursies (meestal naar het buitenland) worden tegen kostprijs berekend. Op onze website vindt u meer informatie over de vereniging. Aanmelden kan via: info@verenigingwesterwolde.nl of door telefonisch contact op te nemen met secretaris drs. A. Roossien: 06-23236063 (privé) of 0599-612649 (Streekhistorisch Centrum Stadskanaal). ■

A.H. Koning 'Visser bij brug', 1828. Collectie Groninger Museum.

A.H. Koning kocht in 1829 de burcht in Wedde. Hij schilderde, naast zijn werk als jurist in diverse functies, in zijn vrije tijd tafereelen/landschappen in Westerwolde.

STREEKHISTORISCH CENTRUM

NIEUWS

www.streekhistorischcentrum.nl

www.facebook.com/StreekhistorischCentrum

Activiteiten in het SHC

Het voorjaar nadert en dat betekent dat het programma van zondagmiddagactiviteiten alweer bijna is afgelopen. Op de agenda, te lezen op de achterzijde van dit blad, staan echter nog een paar interessante middagen, waaronder een lezing over de geschiedenis van Stelmakerij Wever in Mussel op 13 april. Het seizoen wordt afgesloten met een wandeling onder leiding van één van de auteurs van dit tijdschrift, Ruut Wegman. Hij neemt de belangstellenden mee door de omgeving van Veele en Ter Wupping, onderweg vertellend over het ontstaan, de inrichting en verkaveling van het landschap.

Barre winter

Nog tot en met het museumweekend op 5 en 6 april is er in het SHC de tentoonstelling 'De barre winter van 1979' te zien, met foto's en filmfragmenten van die beruchte februarimaand in dat jaar. In de tentoonstelling zijn ook de kranten te zien uit die tijd, die met speciale bijlagen de rampspoed in de ingesneeuwde gebieden in beeld brachten. De tentoonstelling kwam tot stand in samenwerking met het Persmuseum in Amsterdam. De opening ging gepaard met een minisymposium met sprekers van o.a. het KNMI en de Veiligheidsregio Noord, die ingingen op de vraag hoe groot de kans op een sneeuwwrap tegenwoordig nog zou zijn en

of de hulpdiensten nu beter zijn voorbereid op dergelijke barre omstandigheden als toen in 1979.

De Oude Stelmakerij

Van 10 tot en met 25 april is de wintertentoonstelling nog te zien in de Oude Stelmakerij. Vervolgens wordt hier op vrijdag 2 mei de tentoonstelling met etsen van Johan Hemkes geopend die te zien zal zijn tot en met 17 augustus. Ondertussen wordt er nog hard gewerkt aan de realisatie van de vaste tentoonstelling, die het verhaal van Westerwolde op hoofdlijnen in beeld zal gaan brengen. Na Pasen zal ook de balie van Tourist Info Westerwolde in de Stelmakerij weer open gaan, met wie we gezamenlijk de openstelling van het gebouw verzorgen. Lijkt het u ook leuk om hier bezoekers te ontvangen en hen over de historie van het gebied te kunnen vertellen? We kunnen altijd nog nieuwe vrijwilligers gebruiken. U kunt zich aanmelden via info@streekhistorischcentrum.nl of 0599-612649.

Stolpersteine

Het comité Stolpersteine gemeente Stadskanaal zet zich in om voor de huizen van in de Tweede Wereldoorlog omgekomen Joodse bewoners gedenktekens, de zgn. Stolpersteine, te

plaatsen. De fondsenwerving verloopt succesvol, maar we zijn er nog niet helemaal. Helpt u mee? U kunt voor meer informatie kijken op de website www.stolpersteinegemeentestadskanaal.nl. Het is de bedoeling dat in september de eerste stenen in de gemeente zullen worden gelegd, in aanwezigheid van de geestelijk vader van het idee, de Duitse kunstenaar Günther Demnig.

250\400

In 2015 is het 400 jaar geleden dat de Semslinie, de grens tussen Groningen en Drenthe, werd uitgezet en 250 jaar geleden dat de Stad Groningen besloot tot het graven van het Stadskanaal. Er zullen tal van festiviteiten in dat jubileumjaar gaan plaatsvinden in het hele gebied grenzend aan kanaal en Semslinie, die worden gecoördineerd door de Stichting 250\400. Vanuit het SHC worden o.a. drie fotoboeken samengesteld met foto's van vroeger en nu van de plaatsen Stadskanaal, Musselkanaal en Ter Apel, en is aan beeldend kunstenaar Geert Schreuder de opdracht verstrekt om de ontstaansgeschiedenis in een serie van 10 schilderijen in beeld te brengen. Dit proces is te volgen op Geerts Facebookpagina: www.facebook.com/Geert.Schreuder. ■

Stelmakerij van Wever te Mussel.
Foto: Helen Kämink

De barre winter van 1979. Opening en symposium.
Foto: Els de Raaf

Kanaalgravers. Schets voor een schilderij.
Geert Schreuder.

DORPSSTRAAT 1 ONSTWEDDE

Afgevoerd van de Gemeentelijke Monumentenlijst. Een verlies ?

• Klaas Meijer

Intro

Begin augustus 2013 kwam het bericht dat de boerderij op Dorpsstraat 1 in Onstwedde was afgevoerd van de Monumentenlijst van de Gemeente Stadskanaal en dat sloop dreigde. Er was eigenlijk niemand in het dorp die er raar van opkeek. Nadat het pand in 2005 was verkocht, kon je de staat van onderhoud - met name van het schuurgedeelte - immers per jaar achteruit zien gaan. En verkopen aan een oprecht in restauratie van zo'n oud pand geïnteresseerde koper kun je al een reeks van jaren helemaal vergeten.

Reacties uit het dorp

Het is voor de Onstwedder dorpsbevolking dan ook onbegrijpelijk, dat de onbekende Stichting Het Cuypersgenootschap zich plotseling meldde en bezwaar aantekende tegen het besluit van de Gemeente Stadskanaal. Dit genootschap richt zich met name op het behoud van 19^e/20^e-eeuwse, beeldbepalende gebouwen.

Merkwaardig is, dat voornoemde Stichting in de afgelopen jaren nooit iets van zich had laten horen. Niemand in Onstwedde had er dan ook ooit van gehoord. "Flapdrollen!" is de reactie die ik het vaakst van mijn dorpsgenoten hoorde.

Vragen

Is het afvoeren van de Gemeentelijke Monumentenlijst dan in wezen niet een soort beloning voor aanhoudende verwaarlozing door de eigenaar? Is 't ook niet ontzettend jammer voor Onstwedde? Zoveel beeldbepalende boerderijen heeft het dorp toch al niet meer?

Situatie

Het aantal agrariërs dat zijn landbouwbedrijf uitoefent vanuit de Onstwedder dorpskom is de afgelopen 50 jaar razendsnel achteruitgegaan. Om meerdere redenen heel begrijpelijk.

Als je je in het geval van Dorpsstraat 1 bijvoorbeeld realiseert, dat alleen al het

uitrijden met modern materieel vanuit de schuur door de aanpassing van het begin van de Boslaan een bedreiging voor de verkeersveiligheid was geworden, dan heb je alleen daarin welhaast een dwingende reden om je bedrijf te verplaatsen. Het geslacht Hids, dat het pand sinds de bouw - zo'n 100 jaar geleden - bewoonde, bezat nóg een boerderij: een ca. 1860 herbouwd pand in Veenhuizen, waar Hids'en al sinds ca. 1500 wonen. 't Is anno 2013 dé beeldbepalende boerderij van Veenhuizen en staat terecht op de (nationale) Monumentenlijst.

Vindt u het gek, dat de eigenaars, de Hids-familie, Dorpsstraat 1 opgaf en (tegen een bescheiden prijs, gezien de monumentenstatus) heeft verkocht? Je mag toch van geen enkele particulier verwachten, dat hij een voor hem overtollig pand restaureert ten behoeve van... de gemeente, de gemeenschap, de Cuypersstichting, om het vervolgens met een nóg grotere scheur in de broek van de hand te doen ?

De lokatie

Dorpsstraat 1 is in het bezit gekomen van de fam. Jan Hids via zijn overgrootmoeder: Grietje Boels. Zij was een nazoot van Abel Boels, de eerste burgemeester van de burgerlijke Gemeente Onstwedde. Abel Boels had vóór zijn benoeming tot

burgemeester al naam gemaakt als eigenaar van 'de Bedelboerderij' op Dorpsstraat 1. De Onstwedder boeren hadden in die boze winterdagen van 1795 een onderlinge afspraak gemaakt inzake het samen dragen van eventuele schade door plunderende Engelse soldaten. De (voor)zorgen waren niets voor niets, want de Boels-boerderij werd een prooi der vlammen. Het duurde, na heel veel gebedel, tot 1810, - 15 ! jaar later -, aleeer Abel Boels de kosten van herbouw van zijn pand ongeveer vergoed had gekregen...

Als er ook maar iemand denkt, dat de familie Jan Hids deze boerderij op deze superhistorische plek, eeuwenlang in het bezit van de Boels-/Huiges-/Hids-families, 'zo maar eventjes' heeft verkocht en vervolgens achteloos heeft toegezien hoe de zaak verpauperde, heeft absoluut geen kijk op het Onstwedder boeren-'Volksempfinden' en evenmin op het vinnige duel dat cultuurhistorie en portemonnee soms met elkaar moeten uitvechten. ■

Klaas Meijer (beheerder Onstwedder Archief/ historie-medewerker www.onstwedde.info) (voelt zich sinds z'n komst naar Onstwedde in 1967 regelmatig een soort bewaker van de plaatselijke historie en schuwt het gevecht daarover zeker niet...)

FOTORAADSEL

Gevraagd wordt deze keer: in welke plaats staat dit huis en aan welke straat. Indien u nadere gegevens kunt verstrekken, mag u deze ook vermelden.

Stuur uw antwoord vóór 30 juli naar:
fotoraadsel@terrawesterwolda.nl

De boerderij van het vorige fotoraadsel is van Remke Wijbelingh en staat aan de Molenkampweg 2 in Weende.

De winnaar van het fotoraadsel in het vorige tijdschrift (nr. 6) is geworden: Aike Hesse uit Harpel.

Hartelijk gefeliciteerd met het winnen van de boekenbon.

win
een
cadeaubon

Foto: Jan S.A. Huizing

(Advertenties)

DIJKSTRA JANSEN BERGMAN
NOTARISSEN & JURIDISCH ADVISEURS

*Informeert u eens
vrijblijvend wat wij
voor u kunnen doen.*

Lilienthalplein 3, 9501 XP Stadskanaal
Postbus 99, 9500 AB Stadskanaal
Tel.:(0599) 61 20 16 - Fax:(0599) 62 12 66
E-mail: info@djbnotarissen.nl
www.notarissen-stadskanaal.nl

J. STOUT
uitvaartverzorging

Voor een stijlvolle uitvaart,
met heldere afspraken over de uitvoering en de prijs

tel. (0599) 612 482
Dag en nacht bereikbaar!

Waar u ook verzekerd bent, uw wensen staan centraal
Steenhouwer 15
9502 EV Stadskanaal
Westerparallelstraat 72
9501 GX Stadskanaal
www.stoutuitvaartverzorging.nl

Sleutel tot 400 schatkamers Geef 'm cadeau

De Museumkaart biedt toegang tot 400 musea.
Met de Museumkaart steunt u de deelnemende musea.

Verkrijgbaar à € 44,95/€ 22,50 (excl. adm. kosten) online, via 0800-0203388 en bij 150 grotere musea.

www.museumkaart.nl

blijf ontdekken

Museumkaart

BankGiroLoterij
CULTUUR MAAKT JE RIJKER
PARTNER VAN DE MUSEUMKAART

T E R R A
Westervolde

IS EEN CO-PRODUCTIE VAN DE
HISTORISCHE VERENIGING WESTERWOLDE EN HET
STREEKHISTORISCH CENTRUM TE STADSKANAAL

ISSN 22124160

Activiteitenagenda

De Dag van de Groninger Geschiedenis bij de Groninger Archieven. De Historische Vereniging Westervolde en het Streekhistorisch Centrum presenteren zich gezamenlijk met een stand in de studiezaal. Naast een historische informatie- en boekenmarkt zijn er lezingen, demonstraties, rondleidingen door de depots van de archieven en muziek. **Zaterdag 8 oktober van 11.00-17.00 uur** Cascadeplein 4 en 10, Groningen.

Zondagmiddagactiviteiten in het SHC:

Alle activiteiten starten om 14.30 uur.

Het verenigingsleven in de Kanaalstreek, 9 oktober. Entree € 2,-. Donateurs gratis. Presentatie van oude beelden uit het archief van het Streekhistorisch Centrum door Bert Roossien. Afbeeldingen van allerlei clubs komen aan bod, zowel op sport- als cultureel gebied.

Rondleiding door de Watertoren van Stadskanaal, 16 oktober. Entree € 2,- donateurs gratis. Een activiteit voor het hele gezin: Zie jij je huis vanaf het dak van de toren?

Bomen in het landschap, 23 oktober. Entree 3,50, donateurs € 2,-
Lezing door Rinck Zevenberg, boomverzorger.

Themamiddag met films over de aardappelmeelindustrie, met o.a. beelden uit Alteveer, 30 oktober. Entree € 2,- donateurs gratis.

Nieuw Buinen in beeld: presentatie door Bert Roossien **6 november.**
Entree € 2,- donateurs gratis.

Poëziealbums. Lezing door Mien Westerdiep-Niemeijer over de historie en het gebruik van deze persoonlijke albums met versjes. **13 november.**
Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Wie-wat-waar-middag: help mee met het beschrijven en identificeren van oude en minder oude foto's. **20 november.** Entree € 2,-, donateurs gratis.

De geschiedenis van het alfabet. Lezing door mevrouw dr. J.H.Looijenga, historisch taalkundige en werkzaam aan de Rijksuniversiteit Groningen. **27 november** Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Diaquiz: test uw kennis van de streek! Voor degene met de meeste goede antwoorden is er een prijsje. Voor de niet-kenners: een afwisselende beeldpresentatie over de wijde omgeving. **4 december.** Entree € 2,- donateurs gratis.

Concert door Linde Nijland en Bert Ridderbos. Zie voor muziek en meer info www.lindenijland.nl. **11 december.** Entree € 12,50 donateurs € 10,-.

Stadskanaal in het donker... Speciaal voor de durfals is vanmiddag de watertoren open als het donker wordt. Beklimmen is voor eigen risico!
18 december, 15.30-17.30 uur. Entree € 2,- donateurs gratis.

T E R R A W E S T E R W O L D E

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

INDIEN ONBESTELBAAR RETOUR: STREEKHISTORISCH CENTRUM CERESSTRAAT 2 9502 EA STADSKANAAL